

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 10 (1981)

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)

Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48)

Βασίλειος Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.908](https://doi.org/10.12681/dchae.908)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Β. Δ. (1981). Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 10, 199-222. <https://doi.org/10.12681/dchae.908>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο
Ανδρέας Ευγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48)

Βασίλειος ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Ανδρέα Γρηγ. Ευγγόπουλου (1891-1979) • Σελ. 199-222

ΑΘΗΝΑ 1981

ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΜΥΚΟΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

(ΠΙΝ. 43 - 48)

Ι. ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΧΩΡΑΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

Ἡ σημερινή συνοικία τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου καλύπτει μιὰ γλώσσα ξηρᾶς ποῦ προβάλλει στὴ θάλασσα καὶ ἀντικρύζει στὸ βορρᾶ τὴν Τῆνο.

Στὴν ἐδαφικὴ αὐτὴ μικροέξαρση (μέγιστες διαστάσεις: 80 × 90 μ., ἐμβαδὸ 7.000 μ², μέγιστο ὑψόμετρο 10 μ.), ποῦ στὸ ἀπώτερο παρελθὸν εἶχε φιλοξενήσει προϊστορικὸ οἰκισμό¹, δημιουργήθηκε ἕνα ἐπιθαλάσσιο εἶδος κάστρου, τοῦ ὁποῖου ἐλάχιστα ὑπολείμματα σώζονται. Σήμερα ἀποτελεῖ τὴν ὁμώνυμη, ἀραιότερη καὶ παλιότερη συνοικία τῆς Χώρας Μυκόνου. Ἄλλοτε ἦταν ἡ πιὸ πυκνοοικοδομημένη καὶ περιλάμβανε στὸ περιτοίχισμά της ὀλόκληρο τὸν κύριο οἰκισμό τοῦ νησιοῦ.

Εἶναι γνωστὸ τὸ μεγάλο πλῆθος ἐκκλησιῶν ποῦ ὑπάρχει στὴ Μύκονο. Ὑπολογίζονται σήμερα σὲ 420 καὶ ἀναλογεῖ μία σὲ λίγο περισσότερους ἀπὸ δέκα μόνιμους κάτοικους τοῦ τόπου, ποῦ δὲν φθάνουν τὶς 4.000. Βέβαια οἱ ἐκκλησιᾶς αὐτὲς δὲν εἶναι μεγάλες. Εἶναι ὅλες σὲ ἀνθρώπινα μέτρα καὶ δὲν ξεπερνοῦν τὸ μέγεθος συνηθισμένου παλιοῦ μυκονιάτικου σπιτιοῦ. Μεγαλόπρεπη ἐκκλησιὰ δὲν ὑπάρχει στὴ Μύκονο.

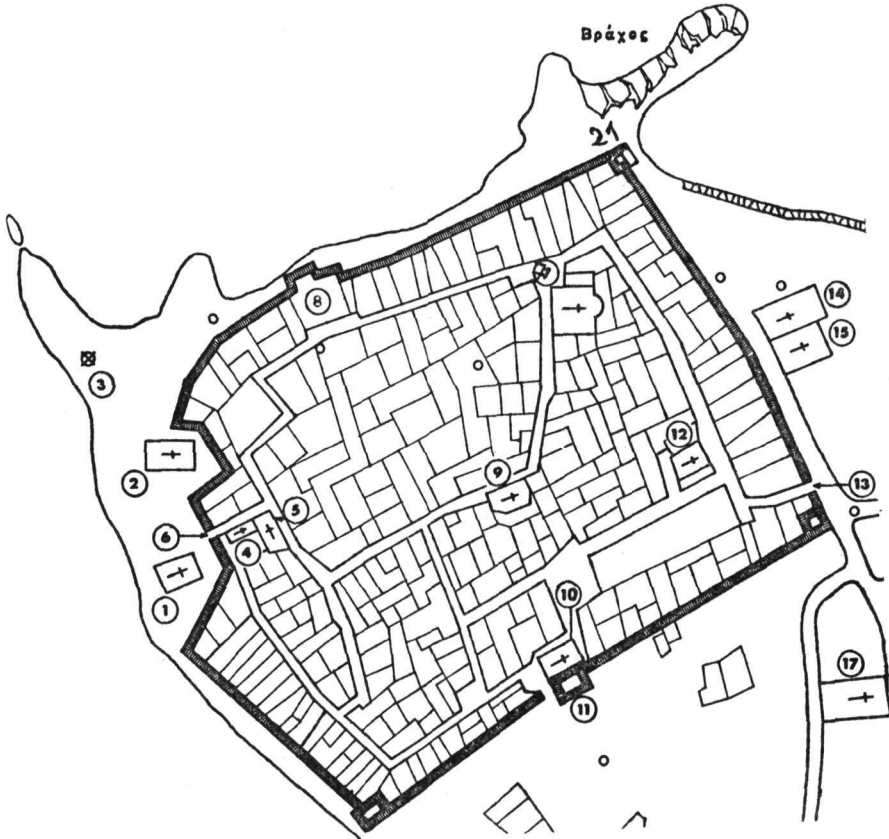
Τὸ σχεδιογράφημα (Εἰκ. 1), ποῦ ἔχει δημοσιευθεῖ σὲ προηγούμενη μελέτη μας², παρουσιάζει πολεοδομικὴ ἀναπαράσταση τοῦ Κάστρου Μυκόνου, ὅπως πρέπει νὰ ἦταν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. Σ' αὐτὸ ἔχουν σημειωθεῖ οἱ θέσεις 17 ἐκκλησιῶν τῆς Χώρας Μυκόνου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 11 βρίσκονται μέσα στὸ Κάστρο. Αὐτὲς εἶναι: Τὸ συγκρότημα τῆς Ἁγ. Ἐλένης (7) μὲ τὶς ἐκκλησιᾶς, τῆς Ἁγ. Ἐλένης, τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Στὸ συγκρότημα τῆς Παραπορτιανῆς (4, 5, 6) περιλαμβάνονται ἡ ἀνώγεια Παναγία Παραπορτιανὴ καὶ οἱ ἰσόγειες ἐκκλησοῦλες: Ἁγ. Σώζων, Ἁγ. Ἀνάργυροι, Ἁγ. Ἀναστασία καὶ Ἁγ. Εὐστάθιος. Μέσα

1. George Bakalakis, Notes Cycladiques, Bulletin de Correspondance Hellénique 88 (1964), 555.

2. Ἡ μελέτη αὐτὴ μὲ τίτλο «Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς νήσου Μυκόνου» περιλαμβάνεται στὸν Α' τόμο τῆς Χωροταξικῆς-Ρυθμιστικῆς Μελέτης τοῦ Συμπλέγματος Μυκόνου-Δήλου-Ρήνιας τῶν Α. Καλλιγᾶ, Α. Παπαγεωργίου, Ι. Πολίτη καὶ Α. Ρωμανοῦ, Ἀθήνα, 1972, σ. 333 - 355.

στο Κάστρο σημειώνονται ακόμα οι μοναχικές εκκλησιές του Ἁγ. Δημητρίου (9), τῆς Ἁγίας Μονῆς (12) καὶ τῆς Παναγίας Πρωανῆς (Πυργιανῆς 10).

Ἄμεσα ἔξω ἀπὸ τὸ Κάστρο ὑπάρχουν ἢ ὑπῆρχαν οἱ ἀκόλουθες ἐκκλησιές:

Εἰκ. 1. Πολεοδομικὴ ἀναπαράσταση τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου κατὰ τὸν 17ο αἰ.

Ἁγ. Γιάννης τοῦ Βάθους (1), Ἁγ. Σωτήρα (2), Ἁγ. Πέτρος καὶ Παῦλος (14), Ἁγ. Γιώργης (15), Ἁγ. Γιάννης τῆς Μπαρκιάς (17) καὶ Ἁγ. Μάρκος (21). Φορητὲς εἰκόνες τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκκλησιᾶς, ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά, ἔχουν μεταφερθεῖ στὴν Ἁγία Ἑλένη.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1965 εἶχαμε φιλοξενήσει στὴ Μύκονο τὸν ἀξέχαστο φίλο Ἄνδρᾶ Ξυγγόπουλο. Εἶχε ἔρθει κατὰ παράκλησή μας γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν εἰκόνων ποὺ βρίσκονται στὶς παλιές ἐκκλησιές τοῦ Κάστρου Μυκόνου. Κατὰ τὴ δεκαήμερη παραμονή του στὸ νησί ἐγινε ἡ ἐξέταση, ὁ χαρακτηρισμὸς καὶ ἡ χρονολόγηση τῶν εἰκόνων τῶν παραπάνω ἐκκλησιῶν

του Κάστρου. Ἀπὸ τὶς σχετικὲς συζητήσεις, τῶν ὁποίων ἐκρατήθηκαν ἀκριβῆ σημειώματα, παραθέτουμε ἐδῶ μόνον ὅσα ἀφοροῦν στὸ συγκρότημα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἐλένης. Τὰ προγραμματισμένα ὄρια τῶν συνεργασιῶν στὸν ἀναμνηστικὸ τοῦτο τόμο δὲν ἐπιτρέπουν μεγαλύτερη ἔκταση στὸ δημοσίευμα αὐτό.

II. ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΓ. ΕΛΕΝΗΣ

Ἡ ὁμάδα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἐλένης (Εἰκ. 1 ἀριθ. 7) ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς λιθοκτιστες, ἐπιμήκεις, παράλληλες καὶ ἐφαπτόμενες κατὰ παράθεση καμαροσκεπεῖς οἰκοδομικὲς μονάδες, πού ἐπικοινωνοῦν ἐσωτερικὰ μεταξύ τους. Τὸ συγκρότημα (Εἰκ. 2) ἀποτελοῦν ἡ μεγαλύτερη ἐκκλησιά τῆς Ἁγ. Ἐλένης Α στῆ μέση, τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ Β δεξιὰ καὶ ἡ κατὰ πολὺ μικρότερη ἐκκλησοῦλα τοῦ Ἁγ. Νικολάου Γ ἀριστερά.

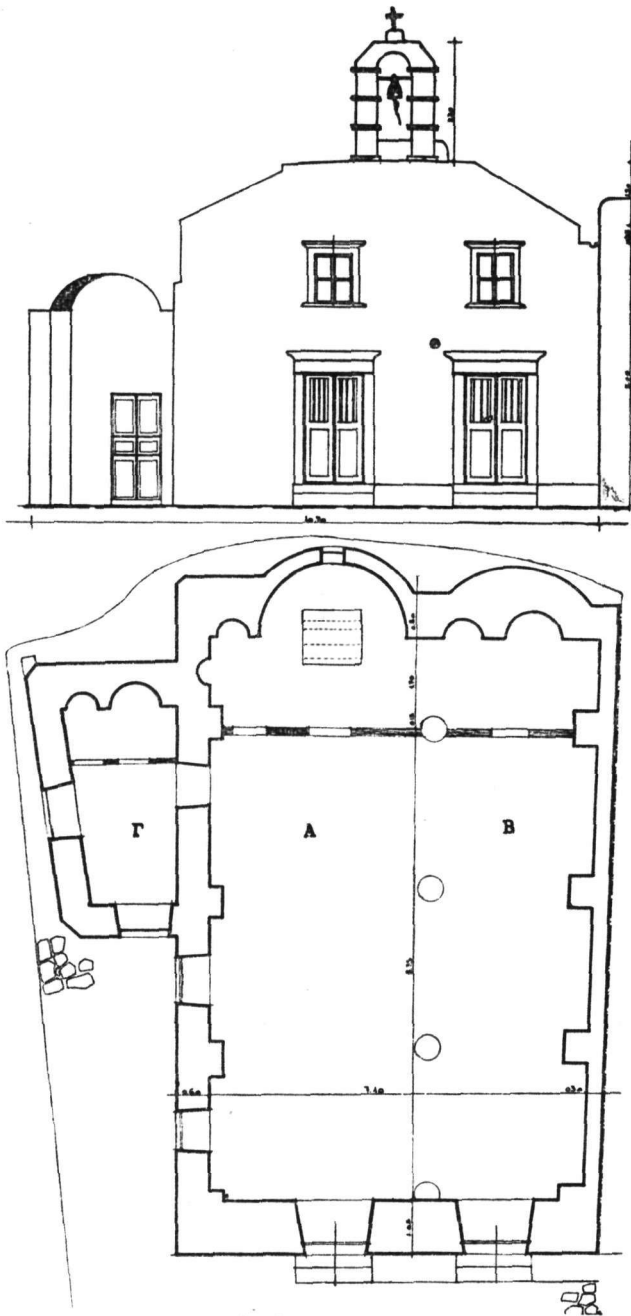
Τὸ ἀσβεστωμένο κατάλευκο αὐτὸ σύνολο, μὲ τὶς κεραμιδιᾶς ἀπὸ κ ο υ ρ α - σ ἄ ν ι κυλινδρικές στέγες, εἶναι λίγο (ὡς 0,70 μ.) ὑπερυψωμένο σχετικὰ μὲ τὸν δρόμο καὶ σχηματίζει δίκλιτη καμαρόσκηπη βασιλικὴ μὲ παρεκκλήσι. Τὸ συγκρότημα αὐτό, πού εἶναι γνωστὸ ὡς Ἁγία Ἐλένη τοῦ Κάστρου, ἔχει ἐξωτερικὲς διαστάσεις 12,45 μ. μῆκος, 8,00 μ. πλάτος στῆ μέση τοῦ μήκους, μέγιστο ὕψος 6,55 μ., καὶ μὲ τὸ κωδωνοστάσιο 8,75 μ. Ἡ Ἁγ. Ἐλένη ἀποτελεῖ διατηρητέο μνημεῖο καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἡ πιὸ μεγάλη ἐκκλησιά τοῦ Κάστρου, λειτουργοῦσε ἕως τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα σὰν μητροπολιτικὸς ναός³.

Στὸ μεγαλύτερο κύριο μεσαῖο κλίτος Α, τὸ ἀφιερωμένο στὴν Ἁγία Ἐλένη, ἡ εἰκόνα τοῦ τέμπλου παρουσιάζει τὴ γνωστὴ σύνθεση τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἁγίας Ἐλένης ὀλόσωμους μὲ τὸν μεγάλο σταυρὸ στῆ μέση. Εἶναι δηλαδὴ ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησιά στὴν Ἁγία Ἐλένη καὶ τὸν Ἁγιο Κωνσταντῖνο ἀντί, ὅπως συνηθίζεται, στὸν Ἁγιο Κωνσταντῖνο καὶ τὴν Ἁγία Ἐλένη.

Τὸ δεξιὸ μικρότερο κλίτος Β εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς Ἀρχάγγελους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ μὲ ἐπικράτηση κατὰ παράδοση τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ, τοῦ Ταξιάρχου τῆς Ἁγ. Ἐλένης, ὅπως εἶναι γνωστὸ. Τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Νικολάου Γ εἶναι πολὺ μικρότερο. Ἔχει μέγιστο μῆκος 4,59 μ, πλάτος 2,03 μ. στῆ δυτ. πρόσοψη καὶ 2,53 μ. στὴν ἀνατ. ὄψη. Τὸ ὕψος του εἶναι 4,20 μ.

Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή: Ἡ κύρια δυτικὴ ἐνιαία πρόσοψη τῆς Ἁγ. Ἐλένης καὶ τοῦ Ταξιάρχου (Εἰκ. 3, Πίν. 43α) παρουσιάζει στὸ ἄνωτερο τμήμα

3. Περὶ τῆς Ἁγ. Ἐλένης ἀναφέρουν δύο ἐγγραφα τοῦ 1667 καὶ τοῦ 1670 στὸ Γενικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κράτους πού ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸ «Νοταρικὰ Πράξεις Μυκόνου τῶν ἐτῶν 1663 - 1779 ἐκδιδόμενα ὑπὸ Γεωργίου Α. Πετροπούλου», Ἀθῆναι, 1960, σ. 472 καὶ 671.

Είκ. 2. Τὸ συγκρότημα Ἁγ. Ἑλένης Κάστρου Χώρας Μυκόνου.
Κύρια δυτική πρόσοψη καὶ κάτοψη.

της σχήμα τραπεζίου⁴ και αποτελεί ένα είδος στηθαίου που καλύπτει τα δύο τύμπανα στα όποια καταλήγουν οι έφαπτόμενες μεταξύ τους κυλινδρo-σχημες στέγες από τα δύο κλίτη.

Η πρόσοψη αυτή στέφεται με δίστηλο κωδωνοστάσιο (Πίν. 44α), του οποίου οι δύο τετραγωνικής τομής πεσσίσκοι γεφυρώνονται στην κορυφή με πυραμοειδή έξαρση (συνολικό ύψος 2,20 μ.), που καταλήγει σε σταυρό και είναι κλασικού μυκονιάτικου τύπου. Κάθε ένα από τα δυο τετράπλευρα σκέλη του, διαιρείται κατά την κατακόρυφο σε τρεις ζώνες. Το επίπεδο του καμπαναριού αυτού έχει προσανατολισμό από βορρά προς νότο, επειδή δε οι επικρατούντες σφοδροί άνεμοι είναι του βορεινού τομέα, στη βάση της νότιας πλευράς κάθε σκέλους υπάρχει από ένα μικρό άντέρεισμα. Το κωδωνοστάσιο δεν βρίσκεται στο κατακόρυφο επίπεδο συμμετρίας της πρόσοψης, αλλά λίγο δεξιότερα και αυτό για να συμπέσει περίπου στη διαχωριστική γραμμή από τα δύο κλίτη, που έχουν άνισο πλάτος. Η μη άξονική αυτή τοποθέτηση του καμπαναριού, ενώ δεν γίνεται αντιληπτή στον διαβάτη, επειδή ακριβώς απέναντι δεν υπάρχει ο απαιτούμενος χώρος για παρατήρηση, δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι ο ναός είναι μεγαλύτερος του πραγματικού στον πησιάζοντα από βορρά, απ' όπου, και μόνο λοξά, είναι όρατη όλoκκληρη ή πρόσοψη (Εικ. 3, Πίν. 43α).

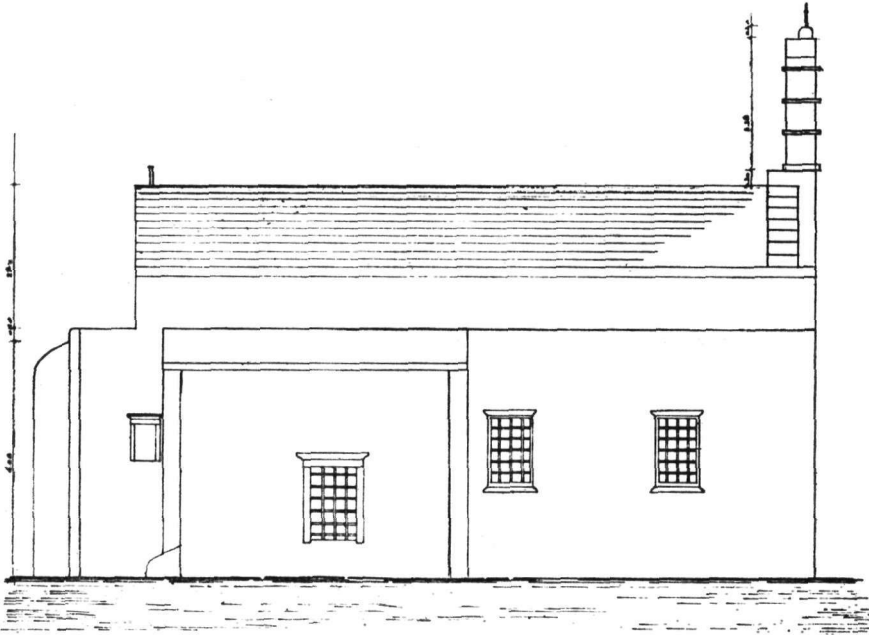
Στην κύρια αυτή όψη υπάρχουν τέσσερα ανοίγματα. Δυο δίφυλλες πόρτες και σε ύψος, πάνω από την κάθε μία, ένα φεγγιτοπαράθυρο. Κάθε ζευγάρι πόρτας-παράθυρου βρίσκεται στο άξονικό επίπεδο του κλίτους που αντιστοιχεί. Οι πόρτες έχουν άνοιγμα 2,00 × 1,20 μ., το δε μαρμάρινο κατώφλι τους είναι υπερυψωμένο κατά μικρή βαθμίδα από το έσωτερικό δάπεδο. Και τα τέσσερα αυτά ανοίγματα, που ισορροπούν απόλυτα στην πρόσοψη του ναού, πλαισιώνονται από πολυ φθαρμένα μαρμάρινα θυρώματα με μικρό γείσο. Η πρόσοψη όμως αυτή πιθανόν να μην είναι ή αρχική. Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί χωρίς το τραπεζοειδές στηθαίο στην κορυφή. Μόνο τα τέσσερα ανοίγματα πρέπει να ανήκουν στην πρώτη μορφή της.

Σ' ένα σημείο της κυρίας προσόψεως, λίγο πιο πάνω από την είσοδο του κλίτους των Άρχαγγέλων, έχει πακτωθεί ένας ξύλινος βραχίονας (μήκους 0,76 μ.), που πιθανόν αποτελούσε παλιά λαγουδέρα καϊκιού (Πίν. 43β). Άργότερα έγινε κρεμαστάρι λαδοφάναρου, που φώτιζε κάποτε στα πανηγύρια

4. Κατά τον φίλο ιστοριοδίφη Νίκο Άγγελετάκη, ο τύπος αυτός της προσόψεως της Άγ. Ελένης είναι νεώτερος και απαντάται σε αρκετές εκκλησιές της Χώρας Μυκόνου, όπως του Άγ. Νικολάου του Γιαλού, της Άγ. Ελεούσας της Καντούνας, της Άγ. Υπακοής της Μπαρκιάς, του Άη Λούκα του Νεκροταφείου, της Άγ. Άννας στο Καμνάκι και άλλων. Η πιθανή χρονολογία της δημιουργίας της μορφής αυτής στη Μύκονο τοποθετείται γύρω στα Έπαναστατικά χρόνια.

τὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ. Τὸ ξυλόγλυπτο αὐτὸ σχηματίζει σύμπλεγμα ἀπὸ δύο σκυλόψαρα στὴ σειρά, πὸ τὸ μεγαλύτερο δαγκάνει τὴν οὐρὰ τοῦ μικρότερου, πὸ προηγείται⁵.

Ἡ πλαϊνὴ βορεινὴ πρόσοψη (Εἰκ. 3) παρουσιάζει δύο σιδερόφραχτα παρά-

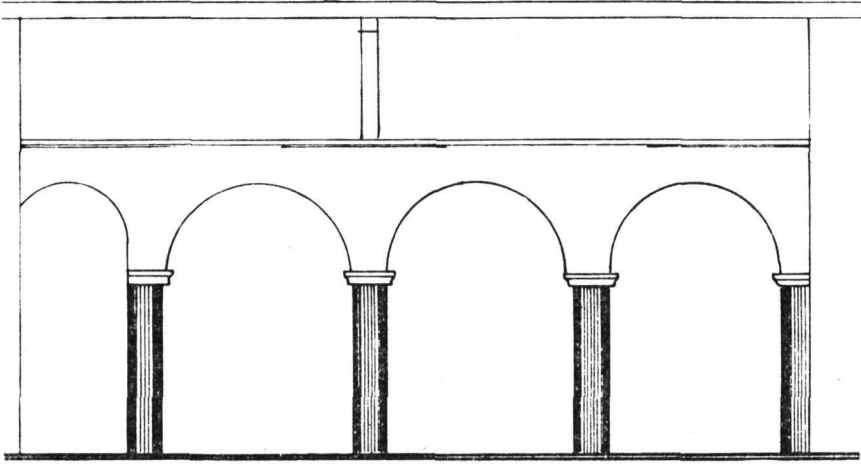
Εἰκ. 3. Ἁγ. Ἐλένη. Βορεινὴ πρόσοψη.

θυρα πὸ κλείνουν μόνο μὲ ὑαλοστάτες, ἐνῶ τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τῆς καλύπτεται ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Νικολάου, πὸ ἔχει ἐξώπορτα στὴ δύση καὶ ἓνα παρόμοιο παράθυρο, στὸ βορρᾶ. Στὰ δύο παράθυρα τῆς βορεινῆς αὐτῆς προσόψεως τῆς Ἁγ. Ἐλένης εἶναι μαρμάρινα τὸ «κατωκάσι», τὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ γεῖσο, ἐνῶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου μαρμάρινες εἶναι οἱ δύο παραστάδες (λαμπάδες), τὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ γεῖσο.

Στὴν πολὺ ὠραία ἀνατολικὴ (ὀπίσθια) ὄψη τοῦ συνόλου (Πίν. 43γ) προβάλλουν οἱ καμπύλες ἀπὸ τὶς δύο ἄνισες κόγχες τῶν ἱερῶν. Ἡ μεγαλύτερη τῆς Ἁγ. Ἐλένης μὲ δύο φεγγίτες χαμηλὰ καὶ ἡ μικρότερη τῶν Ἀρχαγγέλων. Πάνω ἀπὸ τὶς κόγχες, στὶς κατακόρυφες ἐπιφάνειες ἀπὸ τὰ τύμπανα, πὸ

5. Β. α. σ. Δ. Κυριαζόπουλου, Παλιὰ θηριόμορφα ἐπιτοίχια κρεμαστάρια φαναριῶν ἀπὸ τὴ Μύκονο, περιοδ. Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη, τεύχος 2 (1971) καὶ Β. α. σ. Δ. Κυριαζόπουλου, Ἡ Πνευματικὴ Μύκονος, Ἀθήνα, 1980, σ. 252 - 260, ὅπου τὸ ξυλόγλυπτο σύμπλεγμα ἀποκαλεῖται «Τὸ μεγάλο ψάρι τρᾶει τὸ μικρό».

κλείνουν τις δυο καμαρόσκεπες στέγες, υπάρχουν δυο πολύ μικροί φεγγίτες (μούτουλα) ενώ ψηλότερα άκόμα, στις στέγες, προβάλλει από ένα μαρμάρινο κολονάκι. Η ανατολική πρόσοψη του εκκλησιδίου του Αγ. Νικολάου παρουσιάζει, στη θέση της κόγχης ένα πρόσθετο κατακόρυφο τοίχο. Άνηκε σε γειτονική οικόδομή, που δεν υπάρχει πιά. Το μεγαλύτερο μέρος της νότιας πλαϊνής προσόψεως καλύπτεται από ένα παλιό μικρό ιδιωτικό διώροφο σπίτι.

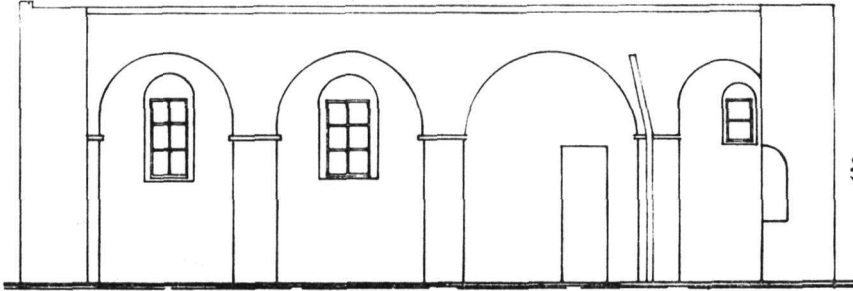
Εικ. 4. Αγ. Έλένη. Έσωτερική κιονοστοιχία.

Το έσωτερικό. Τα δυο κλίτη της δίκλιτης βασιλικής χωρίζονται με κιονοστοιχία που αποτελείται από τέσσερις μονοκόμματες μαρμάρινες κολόνες και τέσσερα τόξα (Εικ. 4). Από τους κίονες ο δυτικότερος πρώτος είναι μισοεντοιχισμένος στο έσωτερικό του τοίχου της κύριας προσόψεως, ενώ ο τέταρτος χωρίζει το τέμπλο της Αγ. Έλένης από το τέμπλο των Άρχαγγέλων. Το ανατολικότερο τελευταίο τόξο, που βρίσκεται μέσα στο Ίερό, είναι μικρότερο των τριών άλλων. Οί μαρμάρινες κολόνες έχουν ύψος (μαζί με τα κιονόκρανα) 2,24 μ., διάμετρο 0,47 μ. και στέφονται με μαρμάρινα κιονόκρανα μορφής άνεστραμμένου κόλουρου κώνου, του οποίου η τετράγωνη ανώτερη βάση έχει πλευρά 0,58 μ. Όπως είναι γνωστό τα μάρμαρα αυτά, όπως και όλα τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη των παλιών οικοδομών της Μυκόνου, προέρχονται από τον άρχαίο έρειπιώνα της γειτονικής Δήλου.

Κάθε ένα από τα δύο αυτά κλίτη στεγάζεται από μια ήμικυλινδρική καμάρα, ή οποία επάνω από τον τρίτο κίονα, από δυσμής προς ανατολάς, παρουσιάζει έσωτερικά και στα δύο κλίτη ένισχυτικό της όροφής τόξο.

Στον νότιο πλαϊνό τοίχο του κλίτους των Άρχαγγέλων και αντίστοιχα

στον βορεινό πλαϊνό τοίχο του κλίτους της Ἁγ. Ἐλένης υπάρχουν ἀνά τρία τυφλά τόξα, πού βαίνουν σέ παραστάδες καί ἀντιστοιχοῦν στά ἐνδιάμεσα ἀνοικτὰ τόξα τῆς κιονοστοιχίας. Στόν βορεινό ἐσωτερικό τοίχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἐλένης (Εἰκ. 5) υπάρχουν τὰ δύο ὑπερψωμένα, ἀψιδωτά στοῦ ἐσωτερικό, παράθυρα, πού ἐναρμονίζονται ἱκανοποιητικά μέσα στίς δύο

Εἰκ. 5. Ἐσωτερικό Ἁγ. Ἐλένης. Βορεινός τοίχος.

τυφλές ἀψίδες πού τὰ περιβάλλουν. Ἀπό τίς δύο αὐτῆς ἀψίδες ἡ δυτικότερη ἐμφανίζει ὑπόνοια δξυκόρυφης διαμορφώσεως. Ὁ δυτικός τοίχος παρουσιάζει τὰ τέσσερα ἀνοίγματα πού ἀναφέραμε στήν κύρια πρόσοψη.

Ἀπό τὰ ἐπόμενα ὅσα ἀφοροῦν σέ εἰκόνες καί τοιχογραφίες δφείλονται στόν Ἀνδρέα Ἐνγγόπουλο.

Τὸ Ἱερό. Εἶναι ἓνας εὐρύχωρος χῶρος κοινός καί γιά τὰ δύο κλίτη-ἐκκλησιές. Τὸ δάπεδό του, ἀπὸ παλιές τετράγωνες πλάκες πωρόλιθου (μαλτέζικες) σέ διαγώνια διάταξη, εἶναι ὑπερψωμένο κατὰ μικρὴ βαθμίδα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὑπόλοιπου ναοῦ. Σὲ κάθε κλίτος ἀντιστοιχεῖ, μέσα στοῦ Ἱεροῦ, ἀπὸ μιὰ κόγχη. Στὴ μεγαλύτερη κόγχη τῆς Ἁγ. Ἐλένης ὑπάρχει μικρὸ ὑαλόφρακτο παράθυρο διαστάσεων $0,60 \times 0,50$ μ, καί παράπλευρα ἡ μικρὴ τυφλὴ κόγχη τῆς Προθέσεως. Ἡ ἄλλη κόγχη τῶν Ἀρχαγγέλων εἶναι τυφλή, ἀποτελεῖ τὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων, ἐνῶ παράπλευρά της σχηματίζεται μέσα στόν τοίχο μικρότερη κόγχη, τῆς Προθέσεως. Στόν βόρειο τοίχο τοῦ Ἱεροῦ ὑπάρχει σὲ ὕψος μικρὸ παράθυρο ($0,60 \times 0,40$ μ.) καί ἀπὸ κάτω ἓνα ἀνοικτὸ ἀψιδωτὸ ἐρμάρι μὲ ράφι, τὸ Παραπροθέσιον. Καί τὰ δύο εἶναι ἀψιδωτά. Μέσα στοῦ Ἱερό ὑπάρχουν δύο (φορητὰ) μικρὰ μαρμάρινα βυζαντινὰ κιονόκρανα. Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ χρησιμεύει γιά βάση τοῦ μεγάλου ξύλινου σταυροῦ τῆς Ἁγίας Τράπεζας.

Ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγ. Ἐλένης ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κτιστοὺς χαμηλοὺς πεσσούς, διαστάσεων $0,85 \times 0,91 \times 0,24$ μ., πού εἶναι παράλληλοι πρὸς τὴν Ὠραία Πύλη, καί ἀποτελοῦν τὰ ποδαρικά τῆς μεγάλης βαριᾶς μαρμάρινης

πλάκας (0,98 × 1,10 × 0,055 μ.) πού τούς καλύπτει. Στην εμπρόσθια ὄψη τοῦ πρώτου πεσσοῦ ὑπάρχει φυτόμορφος ζωγραφικός διάκοσμος με λουλούδια, φύλλα, καρπούς καὶ γιρλάντες. Παρουσιάζει με ἀπαλοὺς χρωματικούς τόνους εἶδος ρωμαιο-ἰταλικοῦ φρέσκο (Πίν. 44γ).

Ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα ὑπάρχει ἐπιχρυσωμένο λευκὸ ξυλόγλυπτο ἄρτοφόριο (ῦψος 0,85 μ., βάση 0,35 × 0,25 μ.). Στὴ θυρίδα τῆς προσόψεως καὶ μέσα σὲ δυσκοπώτερο ἢ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ πού εὐλογεῖ με τὰ δυὸ του χέρια. Ἡ ζωγραφία αὐτή, λαϊκῆς μᾶλλον τέχνης, δὲν παρουσιάζει ἰδιαιτέρη ἀξία. Ὁ ξυλόγλυπτος διάκοσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀμπελόφυλλα, ἀγγεῖα με ἄνθη κλπ. Τῇ θυρίδα τοῦ ἄρτοφορίου πλασιώνουν δυὸ ξυλόγλυπτα κολονάκια με ἑλικοειδεῖς γλυφές, ἐνῶ ἡ «στέγη» του ἔχει διαμόρφωση τρούλλου. Πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα ὀρθώνεται ὁ μεγάλος μαῦρος σταυρὸς, στοῦ ὁποῖου τὴν κορυφή καὶ στὶς δυὸ κεραῖες ἔχει στερεωθεῖ ἀπὸ ἓνα ὀρειχάλκινο φανάρι. Ὁ σταυρὸς εἶναι πακτωμένος πρόχειρα στὴν ὀπὴ ἐνὸς ἀνεστραμμένου μαρμάρινου κιονόκρανου.

Στὸν κυκλικὸ τοῖχο τῆς κόγχης τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὁ Β. Κυριαζόπουλος ἀνάρτησε τὸ 1964 τέσσερις ἰσομεγέθεις μεγάλες εἰκόνες (0,83 × 0,73 μ.). Μιὰ πέμπτη παρόμοια εἰκόνα ὑπάρχει στὴν κόγχη τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων. Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς πέντε αὐτὲς εἰκόνες παρουσιάζονται ὄρθιοι ὀλόσωμοι ἔπάνω σὲ βάθρο ἀπὸ δυὸ Ἀπόστολοι. Μεταξὺ τῶν κεφαλῶν κάθε ζεύγους Ἀποστόλων κατέρχεται ἀποκλίνουσα δέσμη φωτεινῶν ἀκτίνων. Οἱ πέντε αὐτὲς εἰκόνες, πιθανὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., φαίνονται ἔργα κάποιου δάσκαλου ζωγραφικῆς, γιατί τὰ πρόσωπα τῶν Ἀποστόλων, πού ἐκφράζουν τὸν συρμὸ τῆς κοσμικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 19ου αἰ., εἶναι καλύτερης τέχνης ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα, τὴν πτυχολογία κλπ. τῶν ὁποῖων ἢ φιλοτέχνηση πρέπει νὰ εἶχε ἀνατεθεῖ σὲ βοηθοὺς ἢ μαθητὲς. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς παρουσιάζουν τ' ἀκόλουθα ζεύγη Ἀποστόλων: Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης (δεξιὰ τῆς κεφαλῆς τὸ σύμβολό του ὁ Ἄετός) καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος (κοντὰ στὰ πόδια τὸ σύμβολό του ὁ Πτερωτὸς Λέων). Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἀπόστολος Φίλιππος, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς (στὰ πόδια του τὸ σύμβολό του ὁ Μόσχος) καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος με τὸ σύμβολό του τὸν Ἄγγελο κοντὰ στὸν δεξιὸ ὄμο, ὁ Ἀπόστολος Βαρθολομαῖος καὶ ὁ Ἀπόστολος Θωμᾶς καὶ τέλος ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας με τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Στὴν ὀπίσθια ὄψη οἱ εἰκόνες αὐτὲς φέρουν ἀπὸ δύο ἐνισχυτικὰ ξύλινα τρέσσα.

Τὸ κλίτος τῆς Ἁγ. Ἑλένης. Τὰ δάπεδα καὶ στὰ δυὸ κλίτη καλύπτονται με μαρμάρινες τετραγῶνες ἰσόπλευρες (σὲ διαγώνια διάταξη), τρίγωνες καὶ ὀρθογώνιες παραλληλόγραμμες πλάκες, χρώματος λευκοῦ, γκριζοῦ καὶ καστανοῦ. Ἡ μαρμαρόστρωση αὐτή, πού ἔγινε στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. καὶ πού ὀφείλεται στὴ Μαρία Ι. Μπέρτου, ἀντικατέστησε τὸ παλιὸ δάπεδο ἀπὸ πλάκες πωρόλιθου, πού ὑπάρχουν ἀκόμα στὸ Ἱερὸ καὶ τὸ παρεκκλήσι.

Κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἐλένης καὶ σὲ ὄλο τὸ μῆκος, ἀπὸ τὴν Ὁραία Πύλη μέχρι σχεδὸν τὴν ἔξοδο, ὑπάρχει τάφος σκεπασμένη με μαρμάρινες πλάκες. Ἀποτελεῖ τὸ ὄστεοφυλάκιο συγγενῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὁποῖες κατὰ παράδοση ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς χρήσης τοῦ ναοῦ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό⁶.

Τὸ τέμπλο τῆς Ἁγίας Ἐλένης (3,70 μ. ὕψος ἐκτὸς τοῦ σταυροῦ καὶ 4,00 μ. πλάτος) ἔχει τὴν ἀκόλουθη γενικὴ μορφή καὶ διάταξη: Εἶναι ὀλόκληρο ἀπὸ σκληρὸ ξυλόγλυπτο σὲ σκοῦρο φυσικὸ χρωματισμό, φιλοτεχνημένο με ἁδρὲς χαρακιές. Τὰ ἔξι κυλινδρικὰ ξυλόγλυπτα κολονάκια, ποὺ πλαισιώνουν τὶς τρεῖς μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου, παρουσιάζουν φυτόμορφα καὶ γεωμετρικὰ ἐξώγλυφα διακοσμητικὰ σὲ ἑλικωτὴ ἀνοδικὴ διάταξη. Τὰ ἐνδιάμεσα μικρὰ πλαίσια παρουσιάζουν τὴ διακόσμηση τοῦ Πίν. 44δ. Γενικὰ κυριαρχεῖ στὸ τέμπλο αὐτὸ ὁ φυτόμορφος σοβαρὸς διάκοσμος, ἐνῶ τὰ ὑπέρθυρα τῆς Ὁραίας Πύλης καὶ τῆς θύρας τῆς Προθέσεως ἀποτελοῦνται ἀπὸ διάτρητα ξυλόγλυπτα.

Τὸ τέμπλο αὐτό, καλῆς τέχνης, ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἔχει κατασκευασθεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ., ἔχει δυὸ ἀνοίγματα. Τὴν Ὁραία Πύλη καὶ ἀριστερὰ τὴ θύρα τῆς Προθέσεως. Μεταξὺ τῶν δύο ἀνοιγμάτων ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Βρέφους, ἐνῶ δεξιὰ τῆς Ὁραίας Πύλης οἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης. Ὑπεράνω ὑψηλὰ ἢ σειρὰ τοῦ Δωδεκάορτου. Τὸ ὄλον στέφεται με τὸν μεγάλο Σταυρό.

Τὸ συγκρότημα τοῦ Σταυροῦ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Ἐλένης ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μεγάλο ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο σταυρὸ με ἀκτινωτὲς ἀπολήξεις στὶς κεραίες. Οἱ εἰκόνες στὴ βάση του, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη, ποὺ εἶναι καλῆς, ὄχι ὅμως ἐξαιρετικῆς, τέχνης, ἀποτελοῦν ἔργα ἐπαγγελματία ἀγιογράφου τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

Στὴ θέση τοῦ Δωδεκάορτου ὑπάρχουν σὲ ἰσομεγέθη ἀνοίγματα 13 εἰκόνες (διαστάσεις κυμαινόμενες μεταξὺ 0,37 - 0,40 μ. ὕψος καὶ 0,26 - 0,30 μ. πλάτος), κατὰ τὴν ἀκόλουθη τάξη ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ: Ἁγ. Νικόλαος(;) Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Βαῖοφόρος, Βάπτισις, Σταύρωσις, Ἐπιτάφιος Θρηνοσ, Ἀνάστασις, Ψηλάφησις Θωμᾶ, Πεντηκοστή, Ἀνάληψις, Μεταμόρφωσις καὶ Ἁγία Τριάς.

Ἐπειδὴ τὸ κλασικὸ Δωδεκάορτο περιλαμβάνει τὶς ἀκόλουθες κατὰ σειρὰν εἰκόνες ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ: Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Ὑπαπαντή,

6. Στὶς πλάκες αὐτὲς ἔχουν χαραχθεῖ τ' ἀκόλουθα: ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΜΠΕΡΤΟΣ 1838 - 1906, ΜΑΡΙΑ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ 1854 - 1933, ΔΗΜ. Β. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ ΑΡΧΙΑΤΡΟΣ Π.Ν. 1864 - 1920, ΙΩΑΝ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΠΟΝΟΣ 1907 - 1931, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΚΝΑΚΗΣ 1872 - 1942, ΝΙΚΟΣ Ι. ΜΠΕΡΤΟΣ 1887 - 1943, ΧΑΡΑΛ. Μ. ΒΑΡΒΕΡΗΣ ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ ΤΟΥ Β. Ν. ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ ΤΩ 1915, ΕΙΡΗΝΗ Χ. ΒΑΡΒΕΡΗ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΓΕΝΟΣ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ 1878 - 1951.

Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Ἀνάστασις Λαζάρου, Βαϊοφόρος, Σταύρωσις, Ἀνάστασις, Ἀνάληψις, Πεντηκοστή καὶ Κοίμησις Θεοτόκου, προκύπτει ὅτι στὸ Δωδεκάορτο τῆς Ἀγ. Ἐλένης δὲν ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τῆς Ὑπαπαντῆς, τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἀντὶ αὐτῶν ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἐπιτάφιου Θρήνου, τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ καὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος. Οἱ εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου αὐτοῦ εἶναι μέτριας τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

Στὴν ἀριστερὴ θύρα τῆς Προθέσεως (2,10 × 0,65 μ.) εἰκονίζεται δλόσωμος ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Πρόκειται γιὰ μέτριο ἔργο, στὴν κάτω δεξιὰ γωνιά τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1805.

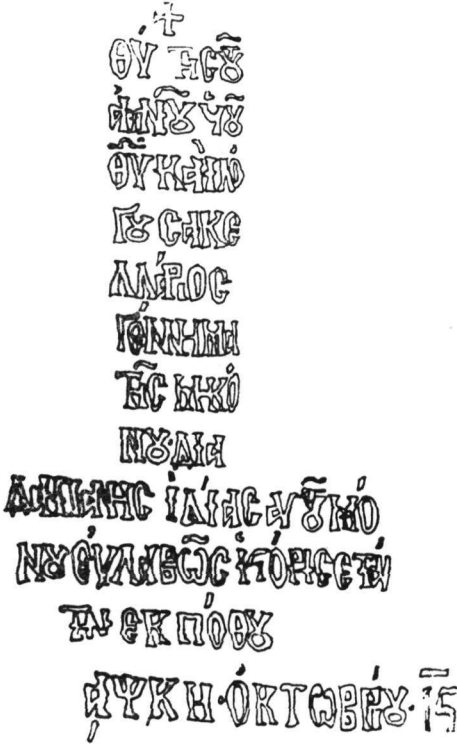
Οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου τῆς Ἀγ. Ἐλένης. Ἡ Παναγία ἢ Ὁδηγήτρια (0,97 × 0,67 μ.) εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ἀρχῶν 17ου αἰ., ἡ ὁποία μεταγενέστερα ἔχει ἐπισκευασθεῖ (Πίν. 45α). Στὸ κεφάλι ὑπάρχει σὲ ἀσημοκάλυψη βραχὺ στέμμα. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς χονδρῆς σανίδας ὑπάρχουν δύο ἐνισχυτικὰ τρέσσα.

Στὴν Ὠραία Πύλη, τὸ βημόθυρο (ὕψους μὲ τὸ σταυρὸ 1,54 καὶ πλάτους 0,80 μ.) (Πίν. 44β) εἶναι ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο καλῆς λαϊκῆς τέχνης. Στὸ σύνολό του, ἀλλὰ ἰδιαίτερα ὁ Εὐαγγελισμὸς μὲ τὸν Ἀρχάγγελο καὶ τὴν Παναγία, παρουσιάζουν ὠραίους χρωματικούς συνδυασμούς.

Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὸ τέμπλο (Πίν. 45β), εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ποὺ ἔχει μερικὰ ἐπισκευασθεῖ μεταγενέστερα. Στὸ κεφάλι ὑπάρχει στέμμα ἀπὸ ἀσημοκάλυψη καὶ ἡ ἀναγραφή: Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΦΟΒΕΡΟΣ ΚΡΙΤΗΣ. Κοντὰ στὸ δεξιὸ χέρι, ὡς πρὸς τὸν θεατὴ, ἀναγράφεται ἡ ἀκόλουθη δέηση: «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Καλτώζη (ἢ Καλζώρη) καπετάνου Μυκόνου», ἐνῶ κοντὰ στὸν δεξιὸ ὄμο ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1560 μὲ τὸ ἴδιο μαῦρο χρῶμα τῆς γραφῆς τῆς δέησης. Ἡ χρονολογία αὐτὴ 1560, ἔχει ἀσφαλῶς ἀντιγραφεῖ ἀπὸ παλαιότερη χρονολογία, ποὺ ὑπῆρχε ἀρχικὰ στὴν εἰκόνα, ἀλλὰ μὲ παρανόηση ἀπὸ τὸν ἐπισκευαστὴ ζωγράφο ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἑκατοντάδων. Αὐτὸ δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀρχικὴ χρονολογία ἦταν πιθανὸν γραμμὴ μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βασίζεται στὸ ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνας, ποὺ εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., δὲν δικαιολογεῖ τὴ χρονολογία 1560. Πολὺ περισσότερο δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἐπισκευὴ νὰ ἔγινε τὸ 1560. Αὐτὰ κατὰ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο. Ὁ Ν. Ἀγγελετάκης, ὅμως, ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὶς ἐκκλησιὰς τῆς Μυκόνου καὶ στὸν ὁποῖον ὀφείλουμε ἓνα κατάλογο τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Χώρας τοῦ νησιοῦ⁷, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀναγραφὲς καὶ ἡ χρονολογία 1560 τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας πρέπει νὰ ἔχουν ἀντιγραφεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὸ πρωτότυ-

7. «Νέα Μύκονος», 1959 - 1971. Μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν περιγραφή αὐτὴ ἓνας ἀδέξιος καθαρισμὸς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ προκάλεσε ἀπόσβηση σχεδὸν τῶν ἐπιγραφῶν.

πο πού είχε φθαρεί, όπως συμβαίνει και με τις άσημοκαλύψεις, που έπαναλαμβάνουν με προσοχή πάντα τις αναγραφές που σκεπάζουν, και ότι, έπομένως, ή εικόνα αυτή είναι του 16ου αϊ. Η γνώμη αυτή του Άγγελετάκη

Εικ. 6. Έπιγραφή στην εικόνα τέμπλου Άγ. Κωνσταντίνου και Έλένης.

ένισχύεται και από την ακόλουθη περικοπή του Περικλέους Ζερλέντη⁸: «Γνωστός δέ γοβερναδόρος Μυκονίων ήν ό Ίωάννης Καλδώρας έκ των έν Τήνφ Βενετών, ός μετά του μητροπολίτου Παροναξίας Άθανασίου, προστάντος τής μητροπόλεως μετά τό έτος 1573, έβεβαιώσατο και έπεκυρώσατο διαθήκην τής Μοροζίνας Θεολογίτου. . .». Η περικοπή αυτή αναφέρεται σε έπιστολή του 1606 του Οίκουμενικού Πατριάρχη Ραφαήλ του από Μηθύμνης. Στην τελευταία αυτή αναγράφεται: «. . . ήν τινα διαθήκην, ου μόνον ό του καιρού εκείνου εύρισκόμενος μητροπολίτης Παροναξίας κύρ Άθανάσιος έβεβαίωσε και έπεκύρωσεν, αλλά και ό τότε καπητάνιος κύρ Ίωάννης Καλδώρας γνώμη και συναινέσει των ιερέων και των γερόντων των έν τφ έγγράφω αυτού φαινομένων. . .».

Θά πρέπει να όμολογήσωμεν έδω πώς ή ταυτότητα του καπετάνου τής Μυκόνου Ίωάννου Καλτώζη ή Καλ-

ζώρη τής εικόνας του 1560 με του καπετάνου Ίωάννου Καλδώρου του πατριαρχικού γράμματος, που τοποθετείται από τον Ζερλέντη μαζί με τον μητροπολίτη Παροναξίας Άθανάσιον, μετά τό 1573 είναι άρκετά πειστική.

Στην όπίσθια όψη τής εικόνας αυτής (0,97 x 0,68 μ.) έχουν ζωγραφίσει με καφέ χρώμα ένα μεγάλο διπλό σταυρό που περιβάλλεται από στοιχειά και σύμβολα του Πάθους και πλαισιώνεται με φυτόμορφα διακοσμητικά. Άνω και κάτω, από ένα ξύλινο ένισχυτικό τρέσσο.

Η εικόνα των άγίων Κωνσταντίνου και Έλένης, τοποθετημένη στη θέση

8. Σύστασις του Κοινού Μυκονίων υπό Περικλέους Γ. Ζερλέντου, Έν Έρμουπόλει, 1924, σ. 7 και 14.

της εικόνας του αγίου Ἰωάννου, πού εἶναι κρεμασμένη στὸν διπλανὸ τοῖχο, εἶναι ζωγραφισμένη σὲ χονδρὴ σανίδα, πάχους 0,065 μ., εἶναι διαστάσεων μεγαλύτερων (1,25 × 0,80 μ.) ἀπὸ τὶς ἄλλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ ἐπομένως τὸ κατώτερο τμήμα της καλύπτεται ἀπὸ τὴν *π ο δ ι ᾶ* τῆς εικόνας στὸ τέμπλο. Σ' αὐτὴν (Πίν. 46α), ὅπου οἱ δυὸ ἅγιοι παρουσιάζονται ὁλόσωμοι ὀρθιοὶ μὲ τὸν μεγάλο σταυρὸ στὴ μέση (ἀσημοκαλύψεις στὸν σταυρὸ, στὰ χέρια, στὰ περιλαίμια καὶ τὰ στέμματα) ἐμφανίζονται πολλὰ ἴχνη ἐπιζωγραφίσεων σὲ διάφορα σημεῖα καὶ στὰ πρόσωπα. Ἡ εἰκόνα τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. εἶναι καλῆς τέχνης, ὄχι ὅμως ἐξαιρετικῆς, ἡ δὲ ποιότητά της εἶναι κατώτερη τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Στὰ παραπάνω τοῦ Ἀνδρέα Ξυγγόπουλου, ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τ' ἀκόλουθα. Τὸν ἐπόμενον χρόνο 1966, ὅταν κατεβάσαμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ καὶ ἔγινε ὄρατὴ ἡ βάση της, διαβάσαμε κατὰ μῆκος τοῦ κατώτερου τμήματος τοῦ σταυροῦ, καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή (Εἰκ. 6):

ΘΥΤΗΣ ΤΟΥ/ΑΜΝΟΥ ΥΙΟΥ/Θ(ΕΟ)Υ ΚΑΙ ΛΟ/ΓΟΥ ΣΑΚΕ/ΛΛΑ-
ΡΙΟΣ/ΓΕΝΝΗΜΑ/ΤΗΣ ΜΗΚΟ/ΝΟΥ, ΔΙΑ/ΔΑΠΑΝΗΣ ΙΔΙΑΣ ΑΥΤΟΥ
ΜΟ/ΝΟΥ ΕΥΛΑΒΩΣ ΙΣΤΟΡΗΣΕ ΤΑΥ/ΤΗΝ ΕΚ ΠΟΘΟΥ/ΑΨΚΗ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ/-/ΙΕ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔγινε γνωστὴ ἡ χρονολογία 1728, καθὼς καὶ ὁ ἀφιερωτὴς ἱερέας (θύτης) Σακελλάριος. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς χονδρῆς σανίδας εἶναι ἀμυδρὰ σχεδιασμένος ἕνας μεγάλος σταυρὸς μὲ διάφορα διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς *π ο δ ι ᾶ* τοῦ τέμπλου τῆς Ἀγ. Ἐλένης καὶ κάτω ἀπὸ τὶς τρεῖς εἰκόνες πού ἀναφέραμε εἶναι ζωγραφισμένο ἕνα κεφάλι ἀπὸ σγουρόμαλλο ξανθὸ ἀγγελάκι σὲ τρεῖς διαφορετικὲς στάσεις, εἶναι ἔργα τοῦ Μυκονιάτη ζωγράφου Παπὰ-Μάρκου Μάρκαρη (ἀρχὲς 20οῦ αἰῶνα) καὶ ἀποτελοῦν μέτρια ἀντίγραφα ἀπὸ δείγματα δυτικῆς τεχντροπίας, πού ἔρχονται σ' ἐνοχλητικὴ ἀντίθεση πρὸς τὸ ὑπερκείμενο σοβαρὸ τέμπλο.

Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων (διαστάσεων 3,15 μ. ὕψος καὶ 2,40 μ. πλάτος), νεώτερο τοῦ προηγούμενου καὶ κακῆς λαϊκῆς τέχνης, περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ὠραία Πύλη, δυὸ μόνο εἰκόνες. Στὴ κορυφὴ ξυλόγλυπτος σταυρὸς, μετρίας τέχνης καὶ δυὸ φανάρια, ἐνῶ στὴ θέση τοῦ Δωδεκάορτου ὑπάρχουν μόνο ἐννέα εἰκονίδια, ὅλα νεώτερα, πολὺ κακῆς τέχνης καὶ μὲ μεγάλες φθορές.

Ἀριστερὰ τῆς Ὠραίας Πύλης ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὸ Βρέφος ἐπὶ θρόνου (εἶδος Πλατυτέρας διαστάσεων 1,19 × 0,745 μ.), εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰ. (Πίν. 47α). Στὸ κεφάλι ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἀσημένιο στέμμα, ἐνῶ στὶς τέσσερες γωνιὲς της ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἰσάριθμοι Προφῆτες σὲ προτομή. Ἄνω ἀριστερὰ τοῦ Δαβίδ, δεξιὰ τοῦ Σολομώντος, κάτω ἀριστερὰ τοῦ Ἡσαΐα καὶ δεξιὰ τοῦ Δανιήλ. Ἀπὸ τὰ τρία τρέσσα τῆς ὀπίσθιας ὄψης τῆς εικόνας δὲν ὑπάρχει τὸ ἀνώτερο.

Τὸ παραπέτασμα τῆς Ὁραίας Πύλης (1,01 × 0,68 μ.) τοῦ τέμπλου αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μισοκατεστραμμένο εἶδος μουσαμὰ στὸν ὁποῖο εἶναι ζωγραφισμένο, περὶ τὸ 1800 ἢ καὶ μεταγενέστερα, ἀντίγραφο παλιότερου πρωτότυπου ποῦ ἀνάγεται στοὺς χρόνους μετὰ τὴν Ἄλωση. Ἡ σύνθεση παρουσιάζει τὴν Κοίμησιν τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου τοῦ Ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. Παραπλεύρως τοῦ ἁγίου ὑπάρχει ὁ πατέρας του βασιλέας κατὰ παράδοσιν. Τὸ βημόθυρο (1,32 × 0,67 μ.) εἶναι κακῆς λαϊκῆς τέχνης.

Δεξιὰ τῆς Ὁραίας Πύλης ὑπάρχει ἡ Συναξίς τῶν Ἀρχαγγέλων. Πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺ καλὴ εἰκόνα τοῦ 18ου αἰ. (1,12 × 0,76 μ.), στὸ ὑπεράνω τῶν Ἀρχαγγέλων τμήμα τῆς ὁποίας ὑπάρχει σὲ δύο στίχους ἡ ἀναγραφὴ: ΕΩΣΦΟΡΟΣ ΒΕΒΡΥΘΕ ΤΗ ΦΙΛΑΡΧΙΑ ΖΟΦΩΝ ΚΕΚΛΗΡΩΤΟ ΖΑΕΙΝ ΑΙΩΝΙΩΣ ΥΜΝΟΥΣΙ Δ' ΑΓΓΕΛΟΙ ΣΥΝΗΡ/ΜΕΝΟΙ ΦΟΒΩ ΘΕΟΝ ΜΟΝΟΣΤΙΤΟΝ ΤΡΙΤΩΜΟΝΟΝ ΦΑΟΣ.

Στὴ μέση τοῦ κάτω μέρους τῆς εἰκόνας ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη δυσανάγνωστη ἀφιέρωσις: ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ.

Οἱ ποδιὲς τῶν δύο εἰκόνων τοῦ τέμπλου τῶν Ἀρχαγγέλων ἔφεραν ἄλλοτε ἀδέξιους ἐλαιοχρωματισμούς. Τὸ 1958 τίς καλύψαμε μὲ φύλλα ξύλου κόντραπλακέ, διαστάσεων 1,07 × 0,70 μ. τὴ μιὰ καὶ 1,09 × 0,665 μ. τὴν ἄλλη. Ἐπάνω σ' αὐτὰ ἡ Μυκονιάτισσα ζωγράφος Αἰκατερίνη Καρακνάκη, τὸ γένος Ἰ. Μπέρτου, ἀντέγραψε μὲ ἐπιτυχία τίς ὠραῖες ποδιὲς τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησιᾶς τῆς Ἁγ. Ὑπακοῆς τῆς Χώρας Μυκόνου. Παρουσιάζουν βάζα μὲ λουλούδια κλπ. σὲ λαϊκὴ ἔκφραση, ποῦ ταιριάζει στὸ τέμπλο.

Κάτω ἀπὸ τὸ μαρμάρينو δάπεδο τοῦ κλίτους αὐτοῦ ὑπάρχουν δύο ὀστεοφυλάκια⁹.

Στὶς ἐκκλησιᾶς τῆς Μυκόνου σπανίζουν γενικὰ οἱ τοιχογραφίαι. Στὸ συγκρότημα τῆς Ἁγ. Ἐλένης ὑπάρχουν λιγοστὲς καὶ εἶναι ὄλες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Τράπεζας, κακῆς νεώτερης λαϊκῆς τέχνης. Στὸν βορεινὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἐλένης καὶ μεταξὺ δεύτερου καὶ τρίτου τυφλοῦ τόξου ὑπῆρχε μέχρι τὸ 1965 τοιχογραφία στρατιωτικοῦ ἁγίου (Γεωργίου;) κακῆς σύγχρονης λαϊκῆς τέχνης ἐντὸς δίσκου. Ἀπὸ κάτω ἡ ἀναγραφὴ «Γεώργιος Ἁγ. Μπέρτος 1898». Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἀπέναντι στὸν μεσημβρινὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἐλένης, εἰκονίζεται ἐντὸς κύκλου ὄρθιος ὁ ἅγιος Ἀντώνιος καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ προτελευταίου πρὸς ἀνατολὰς τόξου τῆς κιονοστοιχίας καὶ μεταξὺ τῶν

9. Στὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι χαραγμένο σκαρίφημα ἱστιοφόρου πλοίου καὶ οἱ ἐπιγραφές: ΑΓΓΕΛΙΚΗ Ν. ΜΑΛΟΥΧΟΥ 1863, ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΑΛΟΥΧΟΣ ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ 1825 - 1897. Στὸ ἄλλο ὀστεοφυλάκιο ἀναγράφονται ΣΟΦΙΑ Π. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ 1928, ΤΑΡΟΥΛΑ Π. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΑΓΓΕΛΗ ΓΚΙΖΗ ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ 1927.

δύο τέμπλων εικονίζεται ὄρθιος ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Καί στις δύο τοιχογραφίες ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα «Ἀντώνιος Μπέρτος 1898». Στὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὑπῆρχε τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας ἢ ὁποία τώρα ἔχει καλυφθεῖ μὲ χρώματα. Ἄλλη μιὰ καταστραμμένη τοιχογραφία ὑπάρχει στὴ μικρὴ κόγχη Προθέσεως τῶν Ἀρχαγγέλων.

Τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὸ μικρὸ αὐτὸ παράγωνο παρεκκλήσι (τὸ Ἁι-Νικολάκι τῆς Ἁγίας Ἑλένης), φαίνεται νὰ ἔχει προστεθεῖ μεταγενέστερα, στὴ βορεινὴ πρόσοψη τῆς Ἁγίας Ἑλένης. Τὸ μονόκλιτο αὐτὸ καμαροσκέπαστο ναΐδιο ἔχει τὶς ἀκόλουθες ἐξωτερικὲς διαστάσεις: μέγιστο μᾶκρος 4,59 μ., πλάτος 2,03 μ. στὴ δυτικὴ πρόσοψη, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ 2,53 μ. Τὸ μέγιστο ὕψος ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ (ὑπερψωμένη) πλακόστρωση φθάνει τὰ 4,20 μ. Τὸ ἐκκλησιάκι αὐτὸ ἐπικοινωνεῖ ἐσωτερικὰ πρὸς τὸ κλίτος τῆς Ἁγ. Ἑλένης μ' ἓνα ἄνοιγμα 2,09 × 0,74 μ., ποὺ ὑπάρχει κοντὰ στὸ τέμπλο καὶ παρουσιάζεται στὴν Εἰκ. 5. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου στὸ ἄνοιγμα αὐτὸ εἶναι 0,67 μ., τὸ δὲ ὑπέρθυρό του εἶναι κατὰ ἓνα μέρος ὀριζόντιο, ἐνῶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπο σχηματίζει τόξο.

Ἐὸ μικρὸς χώρος στὸ παρεκκλήσι, ποὺ τὸ δάπεδό του εἶναι στρωμένο μὲ παλιὲς μαλτέζικες πλάκες (παρόλιθους), φωτίζεται ἀπὸ τὸ σιδερόφραχτο παράθυρο ποὺ ἀναφέραμε. Τὸ παράθυρο αὐτὸ στὴν ἐσωτερικὴ του ὄψη εἶναι ἀψιδωτό, ἔχει διαστάσεις ἀνοίγματος 1,20 × 0,72 μ. καὶ δίφυλλο ὑαλοστάτη. Ἡ ἐξώπορτα στὴ δύση ἦταν ἄλλοτε δίφυλλη. Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου εἶναι 0,44 μ. Ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ κουφώματα τοῦ συγκροτήματος τῆς Ἁγ. Ἑλένης, ὅπως καὶ τὸ τέμπλο τοῦ παρεκκλησίου, εἶναι νεώτερα ξύλινα κακῆς κατασκευῆς.

Στὸ μικρὸ αὐτὸ τέμπλο ὑπάρχουν μόνο τρεῖς μικρὲς εἰκόνες. Ἡ πρώτη, ἀριστερὰ τῆς Ὠραίας Πύλης, εἶναι τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς. Πρόκειται γιὰ μιὰ καλὴ εἰκόνα (0,28 × 0,20 μ.) τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. ποὺ παρουσιάζει πολλὰ σοβαρὰ βλάβες στὸ πρόσωπο. Στὸ χεῖλος τῆς στέρας ἀναγράφεται σ' ἓνα στίχο: ΧΕΙΡ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΛΙΕΡΓΙ. Γνωστὸς Μυκόνιος ἀγιογράφος στις ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. εἶναι ὁ Χριστόδουλος Καλλέργης¹⁰.

10. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ Μύκονος κλπ., ἐν Ἀθήναις, 1912 - 1914, σ. 244. Ὁ Εὐαγγελίδης ἀναφέρει ἀγιογραφικὰ ἔργα τοῦ Χριστόδουλου Καλλέργη «ἐκ νήσου Μυκόνου», στις ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. σὲ ἐκκλησιά τῆς Λακεδαίμονος καὶ στὴ Σέριφο. Στὸ τέμπλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ μεγάλου Ἁγ. Νικολάου τοῦ Γυαλοῦ στὴ Μύκονο ὑπάρχουν δύο ὄραϊες εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας μὲ τ' ὄνομά του καὶ χρονολογίαι 1735 καὶ 1736 ἀντίστοιχα (Ν. Ἀγγελετᾶκης, Οἱ ἐκκλησίαι τῆς Μυκόνου, «Νέα Μύκονος» Ὀκτώβ. 1960, σ. 3). Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησιούλας τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, καοντὰ στὴ Μεγάλῃ Παναγιά Μυκόνου στὴν ὁποία ἀναγράφεται τὸ ὄνομα Χριστόδουλος εἶναι καὶ αὐτὴ ἔργο τοῦ Καλλέργη. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἀκόμα (Νέα Μύκονος, Δεκέμ. 1961) ὅτι στὴν κατοχὴ τῆς Φλώρας Α. Γαλοῦνη στὴ Μύκονο ὑπάρχει φο-

Δεξιά τῆς Ὁραίας Πύλης ἡ πρώτη εἰκόνα παρουσιάζει τὴ Δέηση. Ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου, ἀριστερὰ ἡ Παναγία καὶ δεξιά ὁ ἅγιος Ἰωάννης. Πίσω ἀπὸ τὸν θρόνο οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ ὑψηλότερα οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Πρόκειται γιὰ μιὰ καλὴ εἰκόνα τοῦ τέλους 18ου αἰ. ρωσικῆς τέχνης. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς ὑπάρχουν δύο μισὰ τρέσσα ρωσικοῦ τύπου. Ἡ τρίτη εἰκόνα, τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἶναι ἔργο λαϊκοῦ ἁγιογράφου τοῦ 18ου αἰ.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ μικροῦ Ἱεροῦ δύο κόγχες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεγαλύτερη ἀποτελεῖ τὴν Ἁγία Τράπεζα, ἐνῶ ἡ μικρότερη τὴ Πρόθεση. Στὸν βορεινὸ τοῖχο ἓνα ἄλλο μικρὸ ἀψιδωτὸ κοίλωμα ἀποτελεῖ τὸ Παραπροθέσιο.

Οἱ φορητὲς εἰκόνες. Τὸ συγκρότημα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἐλένης εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο ἴσως εἰκονοστάσι τῆς Μυκόνου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰκόνες τῶν τέμπλων ποὺ ἀναφέραμε, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρκετὲς σημαντικὲς, παραθέτουμε στὴ συνέχεια σύντομες περιγραφὲς καὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς δίκλιτης αὐτῆς βασιλικῆς.

1. Στὴ βάση τοῦ τόξου, μεταξὺ τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἐλένης καὶ τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων, ὑπάρχει πρόχειρο προσκνητᾶρι μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχάγγελου Μιχαὴλ σὲ προτομή. Τὸ πλατὺ πλαίσιο ἐποχῆς ἔχει διαστάσεις $0,565 \times 0,48$ μ. Πρόκειται γιὰ ἓνα μέτριο ἔργο τοῦ 18ου αἰ., ποὺ φέρει πολλαπλὲς ἐπιβερνικώσεις καὶ ἀσημοκαλύψεις στὸ φωτοστέφανο καὶ τὸ ξίφος.

2. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ προσκνητᾶρι, κρέμεται ἡ μεγάλη φορητὴ εἰκόνα ($1,14 \times 0,675$ μ.) τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Πρόδρομου. Δεξιά στὰ πόδια τοῦ ἁγίου ἀναγράφονται σὲ τρεῖς στίχους καὶ μὲ ἐπιχρυσωμένα στοιχεῖα τ' ἀκόλουθα:

ρητὴ εἰκόνα τῆς Κιουρᾶς (Κυρίας) τῶν Ἀγγέλων μὲ τὴν ἀναγραφὴ: ΧΕΙΡ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΑΛΛΕΡΓΗ 1712. Ὁ Σ τ α ὕ ρ ο ς Μ ά ν ε σ η ς, Ἡ ἐν Μυκόνῳ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν Δ' (1964) ἀναφερόμενος στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς γράφει: «Ἐπὶ τοῦ τέμπλου, ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ θείου πάθους ὑψοῦται ὁ Ἐσταυρωμένος ἔργον τοῦ ἁγιογράφου Χριστοδούλου Καλλέργη, τοῦ ὁποίου φέρει τὴν ὑπογραφήν μετὰ τῆς χρονολογίας 1725. Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι κατὰ τὸν 18ον αἰ. ὑπῆρχαν δυὸ Μυκονιάτες ἁγιογράφοι μὲ τὸ ἐπώνυμο Καλλέργη, ὁ Χριστόδουλος καὶ ὁ Μακάριος».

Ὁ Γ. Πετρόπουλος (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 995 καὶ 1031) μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1663 καὶ 1675 ἀναφέρει 11 Μυκονιάτες μὲ τὸ ἐπώνυμο Καλλέργη ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὅμως κανένας μὲ τὸ ὄνομα Μακάριος ἢ Χριστόδουλος. Ὁ αὐτὸς ὅμως Πετρόπουλος μνημονεῖ δύο ἔγγραφα (ἀριθ. 1699 καὶ 1781) τῶν ἐτῶν 1778 καὶ 1779 μὲ τὸ ὄνομα Μακάριος Ἱερομόναχος. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἂν ὁ Μακάριος Ἱερομόναχος τοῦ ἔγγραφου τοῦ 1779 εἶναι Καλλέργη, τότε θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Μακάριο Ἱερομόναχο Καλλέργη τῆς μικρῆς εἰκόνας, ὁ ὁποῖος πιθανὸν εἶναι ἀπόγονος τοῦ Χριστόδουλου Καλλέργη τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

«ΔΕΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΣΑΒΒΑ/ΧΕΙΡ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ/ΤΟΥ ΚΟΥΛΜΑ

Ἡ κεφαλὴ στὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, ποὺ φέρει ἀσημένιο στέμμα, εἶναι ἐπιζωγραφισμένη, ἐνῶ ἡ «ἐν πινακίῳ» ἀποκομμένη κεφαλὴ κοντὰ στὰ πόδια τοῦ ἁγίου εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ἀρχῶν 17ου αἰ. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς εἰκόνας ὑπάρχουν δυὸ ἐνισχυτικὰ τρέσσα.

3. Μέσα σὲ ὑαλόφρακτο πλαίσιο προστατεύεται ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Μάρκου (0,62 × 0,48 μ.) (Πίν. 46β). Ὁ ἅγιος κάθεται σὲ πολυτελὴ καθέδρα ἐμπρὸς ἀπὸ γραφεῖο, στὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποῖου εἰκονίζεται τὸ σύμβολο τοῦ ὁ πτερωτὸς Λέων καὶ γράφει τὴν ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου του. Στὴν εἰκόνα, καλῆς τέχνης πιθανὸν τοῦ 18ου αἰ., ποικιλία παρουσιάζουν τὰ κτίρια τοῦ βάθους καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἁγίου ποὺ εἶναι καλύτερης τέχνης ἀπὸ τὸ σῶμα. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀνῆκε κατὰ τὸ παρελθὸν στὴν καταδαφισθεῖσα μικρὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Μάρκου (βλ. στὴν Εἰκ. 1 ἀριθ. 21).

4-5. Ὁ Ἰησοῦς Παντοκράτωρ σὲ προτομὴ καθὼς καὶ ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα τύπου Ὀδηγητρίας (Ἀριστεροκρατούσα) εἶναι ὀλοκληρωτικὰ ἐπιζωγραφισμένες φορητὲς εἰκόνες 19ου αἰ. (0,82 × 0,62 μ. καὶ 0,86 × 0,62 μ.), ποὺ εἶναι πιθανὸν νὰ καλύπτουν ἀξιολογότερα ἔργα.

6. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ τῆς εἰκόνας αὐτῆς, ποὺ φιλοτεχνήθηκε σὲ παλιὸ μουσαμὰ μὲ τελάρο καὶ ἔχει διαστάσεις 1,05 × 0,81 μ.

Ὁ Ἰησοῦς παρουσιάζεται ἐμπρὸς ἀπὸ μιὰ Ἁγία Τράπεζα σὰν Μέγας Ἀρχιερέας καὶ συλλειτουργεῖ μὲ ἕξι ἀπὸ τοὺς Ἱεράρχες. Πάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ἐξαπτέρυγο ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν Ἄετὸ τοῦ Ἰωάννη καὶ τὸν Ἄγγελο τοῦ Ματθαίου. Κάτω ὁ Λέων τοῦ Μάρκου καὶ ὁ Βοῦς τοῦ Λουκᾶ. Πρόκειται γιὰ δεῖγμα κακῆς λαϊκῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., ποὺ χρησίμευσε ἴσως κάποτε σὰν παραπέτασμα Ὠραίας Πύλης, πιθανὸν τοῦ τέμπλου τῆς ἴδιας τῆς Ἁγ. Ἑλένης.

7. Ἡ φορητὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (Πίν. 47β), ποὺ ὑπάρχει στὸ κλίτος τῶν Ἀρχαγγέλων εἶναι νομίζω ἡ πιὸ σημαντικὴ τῆς Χώρας Μυκόνου καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο¹¹.

Ἀπὸ τὴ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῆς εἰκόνας αὐτῆς στὴ μελέτη τοῦ Ξυγγόπουλου παραθέτομε ἐδῶ τ' ἀκόλουθα συμπεράσματα:

11. Α. Ξυγγόπουλου, Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Ἐκδοσις Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀριθ. 117, Θεσσαλονίκη, 1970, σ. 35 - 45. Στὴ σ. 35 τῆς μελέτης ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ὑποσημείωση «Ἡ εἰκὼν ἐκαθαρίσθη προχειρῶς ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Δ. Δανιὴλ καὶ τώρα φυλάσσεται προσωρινῶς εἰς τὴν ἐγγὺς τῆς ἐκκλησίας Λαογραφικὴν Συλλογὴν Μυκόνου. Τὴν γνῶσιν τοῦ ἔργου τούτου καὶ τὰς φωτογραφίας του ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ συναδέλφου κ. Β. Κυριαζόπουλου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμότητα εὐχαριστῶ».

«Ἐν ζωγραφικὸν ἔργον παρουσιάζον ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἡμετέραν ἔρευνα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου του, ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν Μύκονον. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Ἑλένης, κείμενον εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Κάστρου τῆς Χώρας Μυκόνου, ἐγγύτατα τῆς γνωστῆς ἐκκλησίας τῆς Παραπορτιανῆς. Ἡ εἰκὼν, διαστάσεων $1,055 \times 0,725$ μ., περιβάλλεται ἀπὸ στενὸν πλαίσιον (0,045 μ.), σκαλισμένον ἐπὶ τῆς ἰδίας σανίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ζωγραφία. Λόγω τῆς τεχνοτροπίας της, δύναται αὕτη νὰ τοποθετηθῆ εἰς τοὺς περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος χρόνους.

Ἡ τεχνοτροπία της αὕτη καὶ ἡ τεχνικὴ της ἐκτέλεσις διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν τότε ἀκμάζουσαν Κρητικὴν ζωγραφικὴν. Καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἰκονογραφίαν τῶν ἐπ' αὐτῆς εἰκονιζομένων σκηνῶν, θὰ ἠδυνάμεθα μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ θεωρήσωμεν τὴν εἰκόνα ταύτην ὡς προερχομένην ἐκ Μακεδονίας, μὲ μνημεῖα τῆς ὁποίας σχετίζεται, ὅπως θὰ ἴδωμεν στενωτάτα.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνας παριστάνεται ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐπὶ θρανίου χωρὶς ἔρεισίνωτον. Φέρει οὗτος στολὴν στρατιωτικὴν καὶ χλαμύδα ἐρριμμένην ἐπὶ τῶν νώτων. Εἰς τὴν κεφαλὴν ἔχει στενὸν διάδημα. Μὲ τὴν δεξιάν ὁ ἅγιος κρατεῖ δόρυ, τὴν δὲ ἀριστερὰν φέρει ἐπὶ τοῦ ἰσχύου καὶ φαίνεται βαστάζων ἀπὸ τὴν χορδὴν τὸ τόξον(;) του. Ἄνω τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ ὤμου εἰκονίζεται ἡ περικεφαλαία του καὶ ἡ φαρέτρα(.). Τέλος ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς του ἡ ἐπιγραφή **Ο ΑΓ/ΙΟΣ ΔΗΜΗ(Τ)ΡΙ/ΟΣ**»...

Τὴν κεντρικὴν παράστασιν τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν ἔξεταζομένην εἰκόνα τῆς Μυκόνου περιβάλλουν ὀκτὼ εἰκονίδια ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὸ μαρτύριον καὶ εἰς τὰ θαύματά του. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν τινὰ παρουσιάζοντα ἰδιαιτέρον εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον».

Ἀπὸ τίς λεπτομερεῖς περιγραφές καὶ τίς ἐρμηνεῖες τοῦ Ξυγγόπουλου παραθέτουμε ἐδῶ, ἔνεκα ἐλλείψεως χώρου, μόνο περιγραφικὰ στοιχεῖα τῶν ὀκτὼ εἰκονιδίων:

I. Ἐπιγραφή Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΡΟΣΕΥ/ΧΟΜΕΝΟΣ ΤΑΙΣ ΔΥΟ/ΕΙΚΟΝΕΣ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος γονυκλινῆς καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ δύο εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας. Ἀριστερὰ ὀρθία ἀνδρική μορφή καὶ εἰς τὸ βάθος κτίρια. Παράστασις σπανιωτάτη.

II. Ἐπιγραφή Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΕΓΟΝ ΤΗΝ ΕΥΧΗΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΣΤΟΡΟΣ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος ὀρθιος καὶ πρὸ αὐτοῦ γονυκλινῆς ὁ ἅγιος Νέστωρ. Κτίριον φυλακῆς.

III. Ἐπιγραφή Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΛΟΝ ΧΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΤΑΙΣ ΧΕΡΣΙΝ ΤΩΝ ΠΕΝΙΤΩΝ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος δίδων ἐλεημοσύνην εἰς τρεῖς πτωχοὺς ἀνθρώπους καθημένους χάμω πρὸ αὐτοῦ. Εἰς τὸ βάθος οἰκοδομήματα. Ἡ σύνθεσις αὕτη ἀπαντᾶται διὰ πρώτην φοράν.

IV. Ἐπιγραφή Η ΑΠΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΣΤΟΡΟΣ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νέστωρ καὶ ὁ δῆμιος με ὑψωμένην τὴν σπάθην. Εἰς τὸ βάθος οἰκοδομήματα.

V. Ἐπιγραφή ΑΓ(ΙΟΣ) ΔΗΜΗΤΡ(ΙΟΣ) ΚΙΤΟΜΕΝ(ΟΣ) ΕΝ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος διακρίνεται ὀπισθεν σιδηροφράκτου παραθύρου φυλακῆς, ἐνῶ ἔξωθεν αὐτοῦ εὑρίσκεται κοιμώμενος στρατιώτης δεσμοφύλαξ.

VI. Ἐπιγραφή [Τ]ΡΙΣ(:) Ο ΑΓ(ΙΟΣ)ΝΕΣΤΩΡ Τ(ΟΝ) ΛΥΝΑΙΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΞΙΦΥ. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας δύο θέματα: Ἄνω ὁ ἅγιος Νέστωρ παλεύων μετὸν πρωτοπαλαιστὴν τοῦ Γαλερίου Λυαῖον. Κάτω ὁ Λυαῖος ἐξαπλωμένος νεκρός, μεταξύ στίχου ὀρθίων ἐμνηγμένων δοράτων. Αἱ δύο ἀνωτέρω σκηναὶ ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ σταδίου τῆς Θεσσαλονίκης.

VII. Ἐπιγραφή ΜΑΡΤΥΡΙΟ(Ν) Τ(ΟΥ) ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος καθήμενος ἐπὶ θρανίου καὶ λογχιζόμενος εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν ὑπὸ πέντε στρατιωτῶν. Εἰς τὸ βάθος τὰ οἰκοδομήματα τῆς φυλακῆς.

VIII. Ἐπιγραφή ὁ ΑΓ(ΙΟΣ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐπὶ ἐρυθροῦ ἵππου, φονεύων διὰ δόρατος τὸν Σκυλογιάννην ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Ξυγγόπουλου, τὰ σχετικὰ μετὴν εἰκόνα αὐτῆ, παραθέτουμε στὴ συνέχεια τὴν ἀκόλουθη περικοπὴ (σ. 44 - 45):

«Ἀπὸ τὴν γενομένην λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς εἰκόνας τῆς Μυκόνου ἔγινε φανερὰ ἡ ἰδιαιτέρα τῆς σημασία διὰ τὴν εἰκονογραφίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Φανερὰ ἐπίσης ἔγινε καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ τῆς σχέσις μετὰ ἔργα τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς, εὑρισκόμενα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Σερβίαν.

Τὸ ὅτι οἱ ἁγιογράφοι τοῦ 16ου αἰῶνος, οἱ παλαιότεροι τουλάχιστον καὶ οἱ περισσότεροι, ἠκολούθησαν τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, εἶναι ἤδη γνωστόν. Ὁ ζωγράφος ὁμοίως τῆς εἰκόνας τῆς Μυκόνου παριστάνει εἰς αὐτὴν σκηνὰς σπανιότητας, ὅπως ἡ προσευχὴ τοῦ ἁγίου πρὸ τῶν εἰκόνων, ἡ εὐλογία τοῦ Νέστορος μετὰ βιβλίον, ἡ καὶ μοναδικὰς, ὅπως ἡ παράστασις τοῦ ἁγίου, διαμοιράζοντος τὴν περιουσίαν του εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἀλλὰ καὶ τὰς σπανίας αὐτὰς σκηνὰς ἐπανέυρομεν εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ντέτσανι εἰς τὴν Σερβίαν, μνημεῖον τοῦ ὁποῖου ἡ διακόσμησις σχετίζεται ἀναμφιβόλως μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἡ εἰκὼν τῆς Μυκόνου εἶναι οὕτω, μετὰ τὸν κώδικα τῆς Ὁξφόρδης, τὸ δεύτερον, ὅσον γνωρίζω, μνημεῖον, τὸ ὁποῖον σχετίζεται, ὡς πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, μετὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ μετὰ τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων, ποὺ ἀσφαλῶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν αὐτοὺς νομίζω μᾶλλον βέβαιον ὅτι ἡ εἰκὼν τῆς Μυκόνου προέρχεται ἐκ Μακεδονίας. Ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου παρετηρήσαμεν, τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἐνισχύει καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῆς εἰκόνας, ἡ ὁποία διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν τότε ἀκμάζουσαν τῶν Κρητῶν ἀγιογράφων».

Τὰ παλιὰ ξπιπλα. Τὸ μοναδικὸ ἀναλόγιον τῶν ψαλτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ξύλινο ἐρμάρι (διαστάσεων $1,00 \times 0,43 \times 0,41$ μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιστρέφεται τὸ ἀναλόγιον μὲ τέσσερις θέσεις ἀνοικτῶν βιβλίων. Τὰ ὄρατα λαϊκὰ διακοσμητικὰ ποὺ στολίζουν τὸ σύνολο ἀντέγραψε τὸ 1950 ἡ ζωγράφος Ἴρα Οἰκονομίδου ἀπὸ τὸ ἀναλόγιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Γιαλοῦ.

Τὸ προσκυνητᾶρι (διαστάσεων $2,20 \times 0,49 \times 0,44$ μ.), μὲ τὴ φορητὴ εἰκόνα τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (νεώτερη ὄχι ἀξιόλογη) ἔχει τροῦλλον καὶ λαϊκὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο, τὸν ὁποῖον ἀντέγραψε τὸ 1950 ἡ ζωγράφος Νίκη Καραγάτση ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Γιαλοῦ τῆς Μυκόνου.

Τὰ στασίδια τῆς ἐκκλησίας ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ ναὸ (Παναγία Πηγαδιώτισσα) πρὶν λίγα χρόνια.

Μεταξὺ τῶν ἀναρτημένων φωτιστικῶν σωμάτων μὲ λάδι ἢ κερί ἀναφέρουμε τ' ἀκόλουθα: Τέσσερις πολυέλαιοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δύο νεώτεροι εἶναι ἀπὸ κοινὸ γυαλί, ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι εἶναι παλαιοὶ ὀρειχάλκινοι καλῆς τέχνης. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς προέρχεται ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνώγεια ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Μονῆς. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ τέμπλον τῆς Ἁγ. Ἑλένης κρέμονται πέντε κανδήλια, ἐνῶ τρία στὸ τέμπλον τῶν Ἀρχαγγέλων. Ἐπὶ πλεον ὑπάρχουν ἕξι φορητὰ μανουάλια. Τὰ δύο εἶναι παλιοὶ κηροστάτες, ὁ ἓνας μὲ ἄμμο, ἔργα καλῆς τέχνης λαϊκοῦ σιδερεῶ. Ἀπὸ τὰ ἄλλα τέσσερα τὰ δύο εἶναι μικρὰ ὀρειχάλκινα μὲ ὑποδοχεῖς κεριῶν, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο εἶναι μεγάλα ἐπίσης ὀρειχάλκινα μὲ μιὰ μεγάλη ψεύτικη ξύλινη λαμπάδα τὸ καθένα. Στὰ τελευταῖα αὐτὰ εἶναι χαραγμένο τὸ ὄνομα ΜΑΡΙΑ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ.

Τοῦ παλιοῦ Εὐαγγελίου τῆς Ἁγ. Ἑλένης τὴ στάχωση σκεπάζουν δύο ἐγγάρακτες ἀσημένιες πλάκες, διαστάσεων $0,37 \times 0,26$, τῶν ὁποίων ἡ διακόσμηση εἶναι ρωσικῆς τεχνοτροπίας. Στὸ κέντρο τῆς ἐμπρόσθιας πλάκας ὑπάρχει σὲ ὠσειδῆς περίγραμμα χάραγμα, ποὺ εἰκονίζει τὴν Ἀνάστασιν, ἐνῶ στὶς γωνιὰς τῆς ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ οἱ τέσσερις Εὐαγγελιστῆς. Ἡ ὀπίσθια πλάκα παρουσιάζει τέσσερα ἀσημένια κυρτὰ κουμπιά ποὺ τὴν προστατεύουν κατὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Στὸ κέντρο τῆς πλάκας αὐτῆς εἰκονίζεται, μέσα σὲ ὠσειδῆς περίγραμμα, ὁ Σταυρὸς μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους. Τὰ δύο ἀσημένια κλειδωτήρια τοῦ καλύμματος εἶναι χαλασμένα.

Τὸ βιβλίον ἔχει 256 + 48 σελίδες, στὸ δὲ ἐξώφυλλόν του ($0,32 \times 0,23$ μ.) καὶ μέσα σὲ πλατὺ πολυσύνθετο διακοσμητικὸ ἔντυπο πλαίσιον ἀναγράφονται:

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ/ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ Ἀντωνίου Βορτόλι μεταπωθὲν/
 Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ δαπάνῃ/Ἐπιμελῶς τε παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελ/
 λαρίου διορθωθὲν/ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ/τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωιερωτάτῳ/
 Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων/ΚΥΡΙΩ, ΚΥΡΙΩ,/ΧΡΥΣΑΝΘΩ/ΤΩ ΝΟΤΑΡΑ/
 ≡/ΕΝΕΤΙΗΣΙ 1737/Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρω/Con Licenza de Superiori, e
 Privilegio/N. Σ/κόσμημα γοργόνα με δυὸ οὐρὲς/ΜΙΜΗΤΑΙ ΕΣΤΕ ΤΟΥ
 ΧΡΙΣΤΟΥ¹².

III. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ

Μὲ τὴ μυθολογικὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ Μύκονο ἀσχολούμεθα γενικὰ σὲ προηγούμενη ἐργασία μας¹³. Σχετικὰ μὲ τὴ θέση τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου ὁ Μπακαλάκης ἀπεκάλυψε τὸ 1964, ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ προϊστορικὸς οἰκισμὸς¹⁴. Ἀπὸ τὶς πρῶτες χαρτογραφήσεις τοῦ νησιοῦ τῆς Μυκόνου, τῶν ὁποίων ἀντίγραφα ὑπάρχουν στὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Μυκόνου, ἀντλοῦμε τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες:

Σὲ μιὰ παρουσίαση χάρτου τοῦ Αἰγαίου (Mercator 1584) τοῦ Πτολεμαίου¹⁵ (2ος μ.Χ. αἰ.) σημειώνονται στὴ Μύκονο δύο πόλεις. Ἡ μιὰ ἀπ' αὐτὲς μὲ ἕνα εἶδος πύργου εἶναι τοποθετημένη σὲ ἀνάλογη παραθαλάσσια θέση μὲ τὸ σημερινὸ Κάστρο.

Κατὰ τὸν γεωγράφο Σκύλακα¹⁶, ποὺ ἔζησε στοὺς χρόνους τοῦ Δαρείου, ἡ Μύκονος εἶχε δύο πόλεις («Μύκονος αὕτη δίπολις»).

Σύμφωνα μὲ ψήφισμα τῶν Μυκονίων τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ δημοσίευσε ὁ Κουμανοῦδης, ἡ Μύκονος εἶχε περισσότερες ἀπὸ μία πόλη¹⁷.

12. Τὸ Εὐαγγέλιο αὐτό, ποὺ δώρησε στὴν Ἀγ. Ἑλένη τὸ 1898 ἡ Μαρία Ι. Μπέρτου διατηρεῖται σὲ ἀρίστη κατάσταση, στὸ δὲ ἐσωτερικὸ του ἀναγράφονται διὰ χειρὸς ἡμερομηνίες γάμων καὶ βαπτίσεων μελῶν τῶν συγγενῶν οἰκογενειῶν Μαλοῦχου-Μπέρτου-Κυριαζοπούλου ποὺ ἔλαβαν χώραν στὴν ἐκκλησία αὕτη.

13. Βλ. σημ. 2.

14. Ἐνθ' ἄνωτ. «Après la guerre, de très petits tessons préhistoriques et un pithos intact ont été recueillis au Kastro médiéval de Mykonos, aux environs de la Paraportiani. Aujourd'hui le vase se trouve au Musée d'art populaire de Mykonos. V. Kyriazopoulos».

15. C.I. P t o l e m e i A l e x a n d r i n i, Geographica Libri Octo par Gerandum Mercatorem MD LXXIV. Βλέπε καὶ L. Gallois, Cartographie de l'île de Délos, faite par l'École Française d'Athènes III, Paris, 1910.

16. Geographi Graeci minores, ἐκδ. Müller, σ. 46 καὶ 58.

17. Σ τ έ φ α ν ο ς Κ ο υ μ α ν ο ῦ δ η ς, Ἀθήναιον Β' (1873), 235 κέ. Στὰ ἀποδεικτικὰ τῆς οἰκήσεως τῆς Μυκόνου δὲν περιλάβαμε ἐδῶ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἀραβας γεωγράφος I d r i s i ἢ E d r i s i κατὰ τὸν ὅποιον «... puis à 3 milles de celle-ci (Tino), celle de Mikoula (Miconi) qui est d'une étendue plus vaste que n'est l'île de Tino, et où l'on voit une haute montagne, une jolie ville et des habitants». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ μετάφραση στὴ γαλλικὴ λατινικοῦ κείμενου τοῦ 17ου αἰ., στὸ ὁποῖο ἔχει ἀποδοθεῖ τὸ ἀραβικὸ πρωτότυπο τοῦ 1154. Βλ. A m e d e o J a m b e r t, Géographie de Edrisi, Paris, 1840.

Ὁ Φλωρεντινὸς Buondelmonti στὴν ἀρχὴ τοῦ 15ου αἰ. εἶχε παραμείνει ἀρκετὰ στὸ Αἰγαῖο. Μὲ ἔδρα τὴ Ρόδο περιηγήθηκε τότε τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ σχεδίασε (μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες) χωριστὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ νησιά του¹⁸. Στὸ Folio 21 τοῦ χειρογράφου, στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου, εἰκονίζεται φρουριακὸ συγκρότημα μὲ πύργους, ἐνῶ στὸ παραθαλάσσιο ὕψαιθρο τοῦ νησιοῦ ἀναγράφονται τὰ τοπωνύμια Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγία Ἄννα. Ἐχουν πάρει τὶς ὀνομασίες τους ἀπὸ τὰ ὀμώνυμα ἐκκλησιάκια, ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ σήμερα.

Τὸ 1958 συναντήσαμε στὸ Μουσεῖο Correr τῆς Βενετίας σὲ ἀνώνυμο λατινικὸ χειρόγραφο¹⁹ τοῦ 15ου αἰ. σκαρίφημα καὶ σύντομη περιγραφή τῆς Μυκόνου. Σ' αὐτὸ εἰκονίζεται στὴ θέση Κάστρο Χώρας Μυκόνου φρουριακὸς σχηματισμὸς μὲ πύργους συνεχόμενος πρὸς λιμάνι μὲ λιμενοβραχίονα, ἐνῶ στὴν ὕψαιθρο σημειώνονται οἱ τοποθεσίες Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγία Ἄννα καὶ Ἅγιος Ἰωάννης.

Στὴν ἐγχρωμὴ ξυλογραφία τοῦ Isolario Sonetti²⁰ εἰκονίζεται στὴ θέση Κάστρο Χώρας Μυκόνου ἐπιθαλάσσιο μεσαιωνικὸ φρούριο καὶ κρηπίδωμα, ἐνῶ στὸ περιγραφικὸ στιχοῦργημα per Micono ἀναφέρονται ἕνας μῶλος καὶ ἕνα λιμάνι, μὲ τὸ ὁποῖο συνορεύει ἕνα καστέλλι.

Ἐντοπίζοντας τὸ θέμα στὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν στὴ Μύκονο, καὶ ἐπομένως καὶ στὸ Κάστρο, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἐκκλησιῆς ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ τοπωνύμια ποὺ ἀναγράφει ὁ Buondelmonti στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ., Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγία Ἄννα, ἀσφαλῶς θὰ προϋπήρχαν γιατί δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθοῦμε πὼς δημιουργήθηκαν καὶ οἱ τρεῖς κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Φλωρεντινοῦ γεωγράφου στὴ Μύκονο.

Στὶς γειτονικὲς Νάξο²¹, Πάρο, Ἄνδρο κλπ. ἀφθονοῦν τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, ἐνῶ στὴ πολὺ πῖθ γειτονικὴ Δῆλο²² εἶχε ἀκμάσει χριστιανικὴ κοινότητα ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. Ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι δὲν ὑπῆρ-

Στὴν παραπάνω περικοπή, πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ παρανόηση, ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα ποὺ περιλαμβάνει ἀρμόζουν πολὺ περισσότερο στὴ γειτονικὴ Τήνο παρά στὴ Μύκονο, ἢ ὅποια ἔχει τὴ μισὴ ἔκταση τῆς Τήνου καὶ δὲν ἔχει βουνά.

18. *Christoforo Buondelmonti*, Paris Bibl. Nat. Manusc. Latin No 4825, Folio 21 Miconos.

19. Ἄνώνυμο λατινικὸ χειρόγραφο μὲ τίτλο *Insule Archipelagi cum pictura*. Museo Civico Correr Conti Dona Dalle Rose Collocamento No. 15.

20. *Bartolomeo de si Sonetti* (Zamperti) *Isolario*, Venetia, 1485.

21. Γ. Δημητροκάλλη, *Συμβολαὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Νάξου*, Ἀθῆναι, 1972, σ. 20 - 21.

22. *Anastase C. Orlandos*, *Délos chrétienne*, Bull. de Corresp. Hellénique (1936), 68 - 100. Ν. Μ. Κοντολέοντος, Ὁδηγὸς τῆς Δῆλου, Ἀθῆναι, 1950, σ. 24. Ph. Bruneau et J. Ducat, *Guide de Délos*, Paris, 1965.

χαν από τότε και στη διπλανή Μύκονο χριστιανικά λατρευτικά κτίσματα.

Πραγματικά ο Ζίας²³ μᾶς γνωρίζει ότι στο (βυζαντινό) ἐκκλησάκι Παναγία τοῦ Κουζῆ στη θέση Πόρτες τῆς Μυκόνου ὑπάρχουν τοιχογραφίες σὲ τρία ἐπάλληλα στρώματα, γιὰ τὸ πρῶτο (τὸ βαθύτερο) ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἐλπίδες ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Σημειώνουμε ἀκόμα ὅτι στὴν κατοχὴ τοῦ γράφοντος ὑπάρχει φορητὴ εἰκόνα (0,62 × 0,365 μ.), μὲ πλαίσιο ἐποχῆς (Πίν. 48)) τοῦ Ταξιάρχη (Ἀρχάγγελου Μιχαήλ), πού προέρχεται ἀπὸ τὸ προγονικὸ του σπιτί στο Κάστρο Χώρας Μυκόνου, ὅπου σήμερα τὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Μυκόνου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφίσεων τὸ 1955 ἀπὸ τὸν ζωγράφο Φώτη Ζαχαρίου, τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς εἰκόνας πού ἀποκαλύφθηκε χρονολογήθηκε τότε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ.

Εἶναι γνωστὴ ἡ γνώμη πού ἐπικρατοῦσε κατὰ τὸν 19ον αἰ.²⁴, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅτι ἡ Χώρα Μυκόνου καὶ τὸ Κάστρο της εἶναι δημιουργήματα τῶν τελευταίων αἰώνων καὶ ὅτι οἱ ἐκκλησιές της εἶναι μεταβυζαντινές²⁵. Οἱ ἰδέες αὐτὲς αἰτιολογοῦνται ἀπὸ τ' ἀκόλουθα δεδομένα: Ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφή σὲ ὑπέρθυρο ἐκκλησιᾶς τῆς Μυκόνου παλαιότερη ἀπὸ τὸν 17ο αἰ., ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ παλιότερες εἰκόνες τοῦ νησιοῦ εἶναι τῆς ἴδιας περιόδου (δὲν ἦταν γνωστὲς τότε οἱ εἰκόνες πού περιγράψαμε τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Ἀγ. Ἐλένης, οὔτε τοῦ Ταξιάρχη τοῦ ὑποφαινομένου) καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ οἱ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας τοῦ Κουζῆ.

Ἀπὸ ὅσα ὁμως παραπάνω ἐκθέσαμε προκύπτει ὅτι ἀφοῦ στὴν ὑπαιθρο τῆς Μυκόνου ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση χριστιανικὲς ἐκκλησιές, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερο καὶ μέσα στο Κάστρο. Τὸ ὅτι δὲν ἔχουν σημειωθεῖ στους παλιούς χάρτες οἱ καστρινὲς ἐκκλησιές ὀφείλεται στο ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν παραθαλάσσιων ἐκκλησιῶν τῆς ὑπαιθρου πού ἀναγράφονται σ' αὐτοὺς ἔχουν σημειωθεῖ σὰν τοπωνύμια γιὰ νὰ κατευθύνουν τοὺς ναυτιλλομένους πού πλησίαζαν στο νησί, ἐνῶ τὸ Κάστρο πού περικλείει τίς ἐκκλησιές του εἰκονίζεται σὰν ἐνιαῖο οἰκοδομικὸ σύνολο.

Τὸ γεγονός ὅτι δὲν σώζονται ἐπιγραφές σὲ ὑπέρθυρα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μυκόνου χρονολογημένες πρὸ τοῦ 17ου αἰ. ἀποδίδουμε στο ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχουν ἐξαλειφθεῖ ἔνεκα τῆς μεγάλης φθορᾶς σὲ βάθος πού παρουσιάζουν τὰ μαρμάρινα θυρώματα ἀπὸ τὸν ὀρμητικὸ θαλασσινὸ ἄνεμο, ἰδίως ἐκεῖνα τοῦ παλαιότερου ἀνεμόδαρτου Καστροῦ. Τέλος τὴν ἔλλειψη

23. Ν. Θ. Ζίας, Ἔργασια εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων, Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα Ἀθηνῶν III (1970), 223 - 232, εἰκ. 5, 6, 7.

24. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδης, Ἡ Μύκονος, ἐν Ἀθήναις, 1912.

25. Δ. Βασιλειάδης, Τὸ ἀχειροποίητο σύμπλεγμα τῆς Παραπορτιανῆς Μυκόνου, «Ἀρχιτεκτονική» 27, Ἀθῆναι, 1961.

εικόνων παλαιότερων από αυτές που αναφέραμε αποδίδουμε στη γνωστή γενικότερη σπανιότητα εικόνων προγενεστέρων αιώνων και στην άθρόα εξαγωγή από το νησί, ιδίως κατά το παρελθόν, των παλιών γενικά εικόνων.

IV. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Όπως αναφέραμε το συγκρότημα εκκλησιών της Ἁγίας Ἑλένης αποτελεί το πιο αξιοσημείωτο ίσως εικονοστάσι της Μυκόνου.

Πραγματικά από τις πενήντα σχεδόν μεγάλες ή μικρές εικόνες που μνημονεύσαμε, οι δέκα ίσως είναι σημαντικές, ενώ στο σύνολό του ο εικονογραφικός αυτός εξοπλισμός αντιπροσωπεύει χρονολογικά πέντε αιώνες, από τον 16ο μέχρι τον 20ο, και περιλαμβάνει δείγματα τόσο της κρητικής, όσο και της μακεδονικής άγιογραφικής σχολής.

II. Αναφορικά με την αρχαιότητα των παλιών γενικά εκκλησιών του νησιού, από τα παραπάνω προκύπτει ή βεβαιότητα ότι μερικές από αυτές έχουν ιδρυθεί κατά τους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και ότι ύστερα από σχετικές αρχειακές αναζητήσεις, ανασκαφικές εργασίες στις εκκλησιές, όπως και αφαιρέσεις επιζωγραφίσεων από τις εικόνες των κλπ., θα υπάρξουν επί πλέον δεδομένα για χρονολογήσεις εντός των βυζαντινών χρόνων.

ΒΑΣ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

S U M M A R Y

THE OLD CHURCHES ON KASTRO, MYKONOS

Location in Mykonos island and description of the group of three churches attached into one, generally known as St Helen. Interior arrangement: wood-curved temple and inscriptions on marble floor.

The descriptions of the icons by Prof. A. Xyngopoulos.

Among the 50 icons in St Helen church, which date from the 16th - 19th c., 10 are important and belong to the cretan or macedonian school. More detailed discription is that of the very important icon of St Dimitrios.

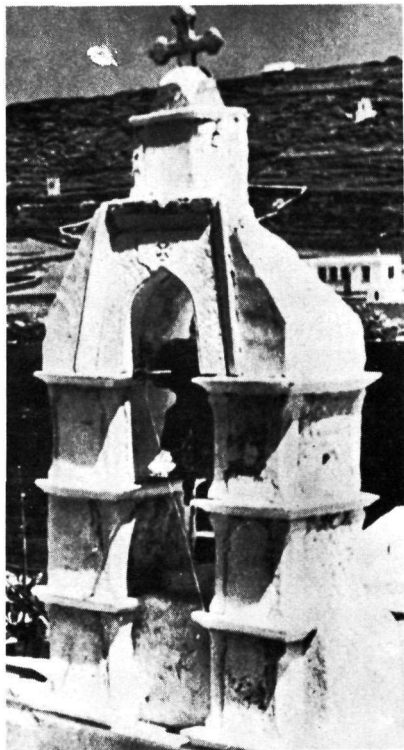
There are data that Mykonos some churches date from the Byzantine period.

V. D. KYRIAZOPOULOS

Ἅγία Ἐλένη. α. Ἡ κύρια, δυτική πρόσοψη. β. Ξυλόγλυπτο στὴν κύρια πρόσοψη. γ. Δεξιά, ἢ ἀνατολική ὀπίσθια ὄψη.

α

β

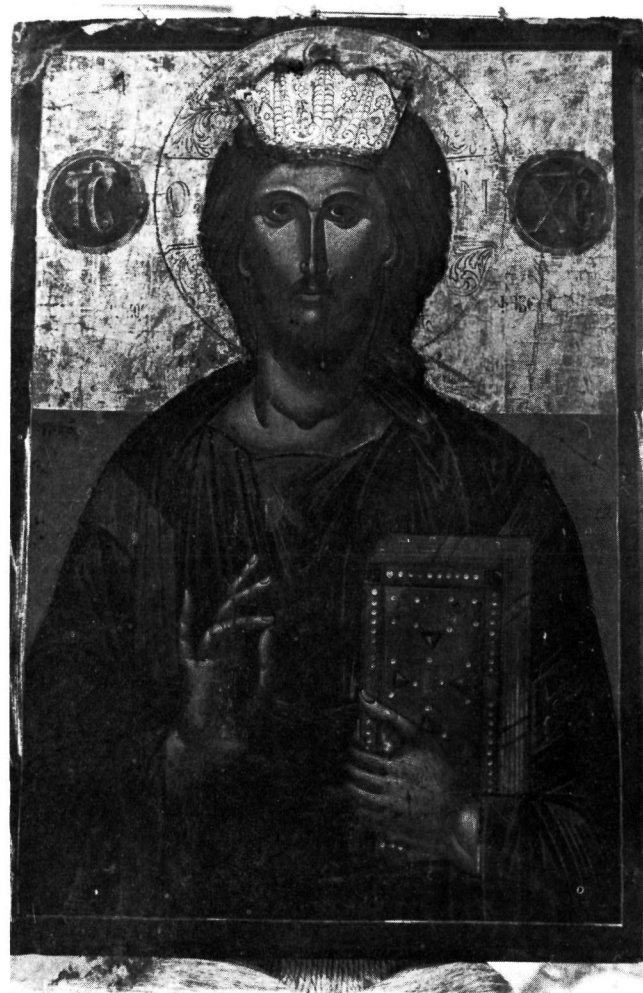
γ

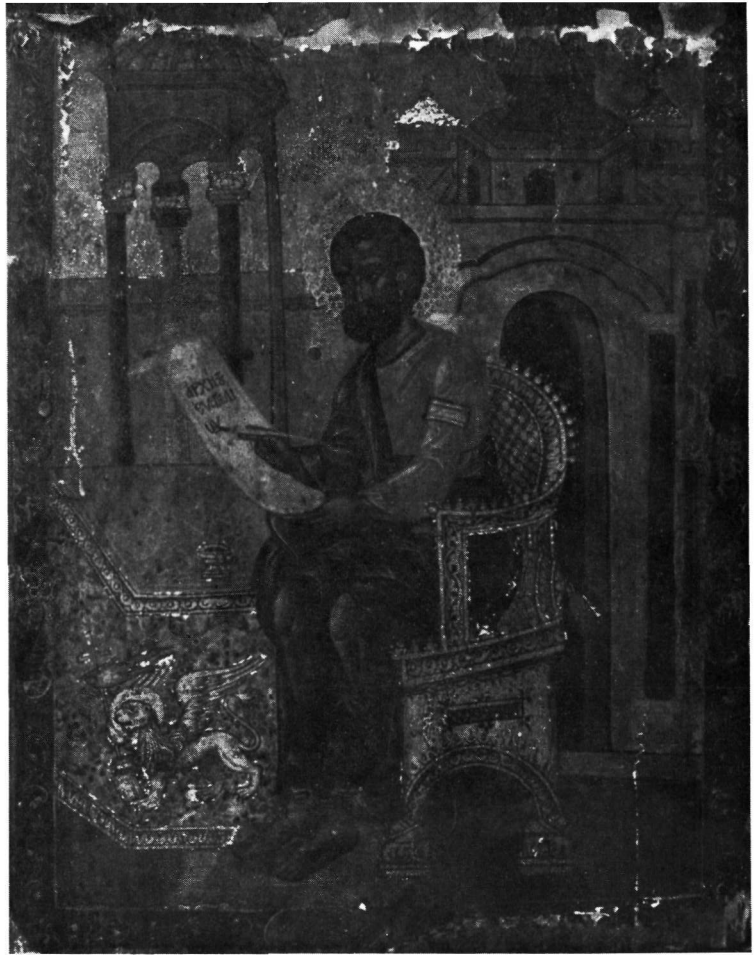
δ

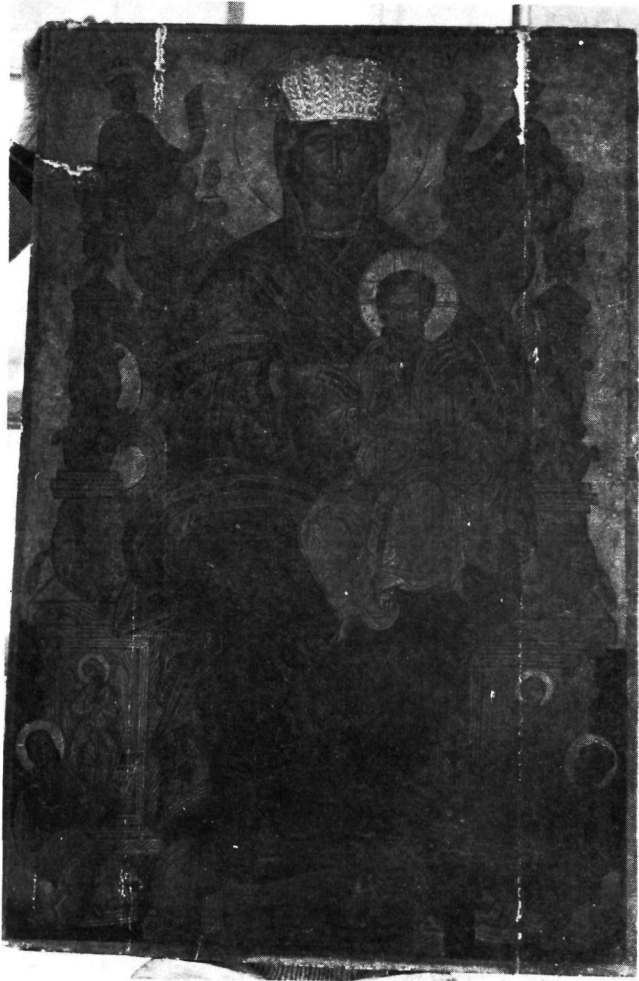
Ἁγία Ἐλένη. α. Τὸ κωδωνοστάσιο. β. Βημόθυρο τοῦ τέμπλου τοῦ κλίτους. γ. Τοιχογραφία Ἁγίας Τράπεζας. δ. Τέμπλο. Λεπτομέρεια ξυλόγλυπτου.

Ἁγία Ἐλένη. α. Βρεφοκρατούσα στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (17ος αἰ.). β. Χριστὸς στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (1560).

Ἁγία Ἑλένη. α. Ἁγ. Κωνσταντίνος καὶ Ἑλένη στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (1728). β. Ἁγιος Μάρκος, φορητὴ εἰκόνα στὸ κλίτος (18ος αἰ.).

Ἄρχάγγελοι. α. Ἐνθρονη Παναγία μετὸ Βρέφος (τέλος 17ου αἰ.). β. Ἅγιος Διπύσιος, φορητὴ εἰκόνα ἀπὸ κλίτος (τέλος

Ίδιωτικὴ Συλλογή. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, φορητὴ εἰκόνα.